

Der Wiener Theologieprofessor Johannes von Retz O.S.A. († nach 1404) und seine Lehre von Urstand, Erbsünde, Gnade und Verdienst *

DRITTER TEIL :

TEXTBEILAGE (= TB)

Inhaltsübersicht

[Pars I: De iustitia originali et de peccato originali]

Notanda super ps. (50, 7): « Ecce in iniquitatibus conceptus sum ».

- I. dubium: Qualiter et quomodo per peccatum primorum parentum natura humana in suis naturalibus fuit peiorata?
- II. dubium: Utrum natura humana ante omne peccatum potuisset fuisse alicui poenalitati subiecta?

[Pars II: De gratia]

Notanda super ps. (58, 11): « Misericordia eius praeveniet me ».

- I. dubium: Utrum gratia sit aliquid creatum existens in anima?
- II. dubium: Utrum homo non habens gratiam possit mereri gratiam?
- III. dubium: Utrum habens gratiam posset mereri de condigno vitam aeternam?
- IV. dubium: Utrum homo carens gratia possit adimplere omnia divina praecepta?
- V. dubium: Utrum homo existens in mortali peccato sine dono supernaturali possit se ad gratiam sufficienter praeparare?
- VI. dubium: Utrum homo prius, antequam peccavit, habuit gratiam facientem gratum?
- VII. dubium: Utrum bonorum hominum opera secundum statum praesentem magis sint meritoria, et per consequens eorum in futuro sit perfectior gloria, quam fuisset si homo in statu innocentiae usque ad consummationem gratiae et gloriae permanisset?

* Siehe *Augustiniana* 21 (1971), 505-540: Erster Teil: Leben und Schrifttum;
— 22 (1972), 118-184: Zweiter Teil: Lehre von Urstand, Erbsünde, Gnade und Verdienst.

[Pars I:

DE IUSTITIA ORIGINALI ET DE PECCATO ORIGINALI]

(fol. 2r-4v)

1 Et primo notandum super psalmum (50/51, 7), qui dicit: *Ecce iniquitatibus conceptus sum et in peccatis*. Quod dicit: ab origine contraxi corruptelam, per quam pronus fui cadere in culpam. Nec hoc dicit peccatum excusando, sed miseriam ostendendo. Nec est hoc interdum de peccato parentum suorum, sicut quidam putant, quia in sancto coniugio genitus fuit et conceptus, quod potest fieri sine peccato parentum.

2 Nam, ut dicant doctores ^a, coniunctio viri et uxoris in operatione carnali et copula matrimoniali quandoque est opus gratiae, quandoque opus iustitiae, quandoque vero opus indulgentiae et quandoque potest esse opus adulterii.

3 Nam quando talis coniunctio principaliter fit causa prolis procreandae, dato quod concurrat delectatio, est tamen opus gratiae et meritum. Quando vero fit causa reddendi debitum, tunc est opus virtutis et iustitiae; quia reddere alicui, quod suum est, debitum est iustitiae. Corpus enim viri est uxoris et e converso. Ideo altero petente reddendum est tamquam suum. Quando vero fit causa explendi libidinem stando infra limites matrimonii, quod sic fit cum uxore, quod non cum alia, tunc est opus indulgentiae et est peccatum veniale. Unde Apostolus prima ad Cor. 7 (2. 6): *Unusquisque suam habeat uxorem propter fornicationem vitandam*. Statim adiunxit: *Hoc autem dico propter indulgentiam, non secundum praeceptum*. Sed quando fit causa libidinis explendae extra limites matrimonii, ita quod consensum suum iam extenderit, ut ita faceret cum alia, sicut cum sua, tunc est opus adulterii et est peccatum mortale.

4 In proposito autem dicitur: Dicendum se esse *iniquitatibus conceptum*, « non quia peccatum sit commisceri coniugibus, cum fit causa prolis; sed ideo, quia ¹ quod fit, id est concipitur de carne poenali fit, et quod de corpore mortuo per peccatum seminatur, cum vinculo

^a Cf. THOMAS DE ARGENTINA, *Comment. in quat. libr. Sent.*, IV, dist. 31 qu. 1 art. 2-4: Genua 1585, secunda pars, fol. 160ra-161ra.

¹ quia om. Ms.

peccati originalis nascitur, et ² mortis temporalis et aeternae. Non ergo se conceptum iniquitatibus dicit, eo quod de adulterio sit natus, immo de sancto Iesse et coniuge ipsius; sed ideo, quia in omnibus contrahitur iniquitas ex Adam et ex vinculo mortis. Nemo enim nascitur nisi trahens peccatum et trahens meritum poenae, nisi tu, qui conceptus es de Spiritu Sancto. Ergo etiam in his imputas peccata, qui nullum actuale commiserunt. In omnibus enim sunt vincula peccati, propago mortis. Tu omnes vincis, qui de Spiritu Sancto conceptus es». Haec Glossa ^b.

5 Sed tantum unum originale peccatum necessario sit in homine. Unde quaeritur, quare dicitur *iniquitatibus* in plurali. Respondetur, quod plurale ponitur pro singulari ratione sequelae, scilicet multiplicis miseriae, vel quia in pluribus est. Est enim in carne sicut in causa, in anima sicut in subiecto. Has autem multiplices miseras et multos modos essendi ³ peccati originalis considerans ipse David dixit se esse iniquitatibus conceptum. Ubi secundum Cassiodorum ^c advertenda est humilitas poenitentibus, qui omnia confitentur, etiam a parentibus traducta. Unde minuitur peccati invidia, si a radice peccatorum est, id est quia a radice se peccatorem confitetur, quia quanta humilis confessio tantorum ⁴ peccatorum misericordiam commovet iudicis, cum de uno arguitur et de omnibus confitetur.

6 Sed quare tangit libidinem matris et non patris? Videtur enim confirmare sententiam naturalium, qui dicunt maiorem esse libidinem in feminis quam in viris. Appetit enim mulier virum sicut materia formam. Respondetur, quod libido completur in matre, et etiam originale contrahitur ab anima infusa pure (?) in utero matris et non patris. Haec est sententia istius litterae. [fol. 2v]

7 Iuxta quam materiam occurrunt quaedam notanda. *Primo* [videndum]: Quid fuerit originalis iustitia et qualiter sit perdita? Pro quo sciendum secundum dominum Aegidium libro secundo dist. 29 qu.

^b PETRUS LOMBARDUS, *Comment. in psalm.*, ps. 50, 6 : PL 191, 487.

^c Hic invidia peccati minuitur, quando proprium crimen delictis generalibus comparatur; ut ipsa multitudo et confessio peccatorum miserationem boni iudicis commoveret... Quid humilior, quid simplicior quam de uno peccato redargui, et simul omnia confiteri. — CASSIODORUS, *Expos. in psalt.*, ps. 50, 7 : CCL 97, 457, 203-213.

² et om. *Ms.*

³ in *add. Ms.*

⁴ tanta *Ms.*

6^d, « quod triplex erat in Adam subiectio seu consentanea aequitas seu concreata rectitudo: Prima corporis ad animam vivificantem, [secunda] sensualitatis ad arbitrium et [tertia] mentis liberae in Deum »^e.

8 Primum patet, scilicet quod erat in Adam rectitudo corporis ad animam vivificantem; « nam corpus nulla inaequalitate vel impropotione vel indispositione erat moribundum, sicut erant alia animalia moribunda, sed perfecta puritate et proportionem ac colligantia vivificationis erat, et sic immortale et ex natura intrinseca putrefactione vel extrinseca laesione aptum non corrumpi; ideo numquam laesum⁵, infirmum, moribundum, debilitatum, numquam senescens ultra statum triginta trium annorum. Item nec venenosus erat flatus serpentis, vel aliquid aliud inficere poterat. Unde scriptum est (Gen 2, 15): *Posuit eum, scilicet Adam, in paradiso, ut operaretur et custodiret istum* »^f, scilicet hominem a contrarietatibus iam dictis.

9 Secundum, quod erat rectitudo sensualitatis ad arbitrium patet, quia, quando « anima, ut secundum carnem affectionatur, nunc concupiscit, irascitur, delectatur vel tristatur, dicitur sensualitas. Tunc autem natura desideria secundum carnem non habuisset deformia desideriis spiritus seu contra rectam rationem. Ideo iusta et conformis et consentanea erat subiectio »^g.

10 Tertium autem, quod scilicet erat rectitudo liberae mentis ad

^d Nam originalis iustitia vel originalis aequitas, quia ipsa iustitia quaedam aequitas est, in tribus aequitatibus exsistebat; secundum enim illam iustitiam omnia inferiora erant subiecta suis superioribus. Invenimus autem triplicem inferioritatem in homine: una est rationis ad Deum, alia sensualitatis ad rationem, tertia corporis ad animam. In omnibus his inferioribus et subiectionibus est quaedam iustitia et quaedam aequitas, quia iustum est et aequum est, quod ratio sit subiecta Deo, sensualitas rationi et corpus animae. — AEGIDIUS ROMANUS, *In sec. libr. Sent.*, dist. 29 qu. 1 art. 2 dub. 4: Venedig 1581 (Nachdruck: Frankfurt 1968), 386 col. 1A.

^e Das ganze « primo videndum », einschließlich des Hinweises auf Ägidius, ist — größtenteils wörtlich — aus dem Sentenzenkommentar des Hugolin von Orvieto entnommen (HUGOLINUS DE URBEVETERI, *Comment. in quat. libr. Sent.*, II, dist. 30 qu. 2 art. 1: Ms. Rom, Angelica 4, fol. 143vb und Vat. lat. 1094, fol. 105vb). — Die Frage lautet dort: Quid sit iustitia originalis et qualiter sit perdita? — Übrigens fand Johannes von Retz die Passage — ebenfalls größtenteils wörtlich — auch im Sentenzenkommentar des ihm befreundeten Zisterziensers Konrad von Ebrach (CONRADUS DE EBRACO, *Qq. sup. quat. libr. Sent.*, II, dist. 30 qu. 1 art. 2: Ms. Krakau 1279, fol. 99va-b).

^f HUGOLINUS l.c.

^g l.c.

⁵ illaesum Ms.

Deum patet, « quia nulla inclinatione, nullo errore, nulla facilitate aptum erat liberum arbitrium averti a Deo. Et propter hoc dicit Magister Sententiarum libro secundo dist. 29ⁿ, quod primus homo poterat stare sic rectus et perfectus, non autem proficere in voluntate iustitiae absque gratioso auxilio. Subducto igitur per imaginationem alio gratioso auxilio, tunc Adam habere iustitiam originalem vel ipsum esse iustum plura concernit »ⁱ.

11 Unde patet tunc ex his descriptio iustitiae originalis, quae talis est : « Iustitia originalis est rectitudo seu hominem mente rectum totaliter inclinari, administrare corpus nulla indispositione moribundum secundum desideria spiritus seu in ordine inhaerendi Deo. Haec est rectitudo ista, de qua dicit Scriptura (Eccli 15, 14): *Deus creavit hominem rectum et reliquit eum in manu consilii sui* »^k.

12 Ex istis patet, quid nomine originalis peccati intellegi debeat. Pro quo sciendum, secundum quod dominus Aegidius in suo tractatu, quem fecit de peccato originali^l, adducit, quod peccatum originale quinque nominatur modis, prout patet per Augustinum in De baptismo parvulorum^m. « Dicitur enim primo concupiscentia, secundo fomes peccati, tertio lex membrorum sive lex carnis, quarto languor naturae, quinto tyrannus. Ut autem appareat, quomodo haec nomina omnia peccato originali convenient, sciendum secundum Anselmum in De conceptu virginaliⁿ, quod peccatum originale est carentia originalis iustitiae cum debito habendi eam. Sic enim imaginari debemus, quod Deus fecit hominem rectum; sed ipse per aversionem a Deo infinitis se miscuit quaestionibus et innumerabilibus modis peccandi se

ⁿ [Homo ante peccatum] non enim habebat quo pedem movere posset sine gratiae operantis et cooperantis auxilio; habuit tamen quo poterat stare. — PETRUS LOMBARDUS, *Libri quat. Sent.*, II, dist. 29 c. 1 : tom. I, Quarraqui 1916², 457, 260.

ⁱ HUGOLINUS, l.c.

^k l.c.

^l AEGIDIUS ROMANUS, *Tract. de pecc. orig.* c. 2 : Rom 1555; Nachdruck : Frankfurt 1968, in : AEGIDIUS ROMANUS, *Opera Exegetica* : Opuscula I, fol. 48vb-49rb. — Johannes hat seine nun folgenden Ausführungen über Ursünde und Erbsünde wörtlich aus diesem Werk des Ägidius entnommen.

^m Cf. AUGUSTINUS, *De pecc. mer. et remiss. et de bapt. parv.* I, 9, 10 (concupiscentia); II, 12, 17 (lex in membris); II, 24, 38 (lex carnis) : CSEL 60, 11, 20; 90, 3; 111, 4 etc.

ⁿ Hoc peccatum, quod originale dico, aliud intelligere nequeo... nisi ipsam... factam per inoboedientiam Adae iustitiae debitae nuditatem. — ANSELMUS, *De conc. virgin. et de orig. pecc.* 27 : Opera omnia II, Edinburgh 1946, 170, 15-17.

subiecit. Adam ⁶ ergo creatus est rectus ⁷, quia in eo omnia inferiora superioribus erant subiecta : caro enim in eo erat subiecta animae, quia nullus morbus, nulla passio poterat insurgere in carne, quae animae repugnaret; rursus vires inferiores subiectae erant superioribus, ut concupiscibilis et irascibilis sic erant sub- [fol. 3r] ditae menti et rationi ut nihil ⁸ in eis surgeret, nisi secundum ordinem rationis et dictamen » ⁹.

13 « Iste ordo quodammodo iustitia dici poterat, quia quodammodo iustum est inferiora superioribus esse subiecta. Dicebatur autem haec iustitia originalis; duplici de causa poterat talem denominationem assumere, videlicet aut quia Adam a sui origine a Deo talem iustitiam acceperat, vel quia iustitia huiusmodi erat in posteros per originem transferenda. Erat igitur secundum institutam naturam hic ordo salutis, ut quilibet salvandus haberet ⁹ originalem iustitiam. Sed cum huiusmodi iustitia derivanda esset in posteros per Adam, prout eramus futura membra Adae, consecuti fuisset originalem iustitiam, quae secundum ordinem institutae naturae erat necessaria ad salutem » ^p.

14 « Adam ergo peccante et a suo superiori se avertente ordo rationis poscebat, quod, cum ipse suo superiori nollet esse subiectus, quod eius inferiora superioribus, scilicet caro ¹⁰ animae, rebellarent; et incepterunt in corpore consurgere contrariae dispositiones ipsius formae. Ideo Adam peccante, qui potuit non mori, si non peccasset, necessitatem habuit moriendi. Huic autem pugnae, secundum quam corpus rebellabat animae, superaddita est pugna secunda, ut vires inferiores rebellarent superioribus. Incepterunt enim tunc primi motus insurgere et concupiscentiae in viribus inferioribus praeter dictamen et ordinem rationis » ^q.

15 « Duo enim contraxit Adam ex eo, quod se avertit ab ipso Deo, scilicet necessitatem moriendi et necessitatem peccandi. Quamdiu enim stetit in sua rectitudine, poterat non mori et poterat non peccare. Poterat enim non mori, quia eo sic stante nihil insurrexisset in corpore,

^o AEGIDIUS ROMANUS, l.c. fol. 48vb C-D.

^p l.c. fol. 48vb D - 49ra A.

^q l.c. fol. 49ra A-B.

⁶ Adam] Ad quod *Ms.*

⁷ est rectus *om. Ms.*

⁸ nec *Ms.*

⁹ haberet salvandus *transp. Ms.*

¹⁰ scilicet caro *om. Ms.*

quod repugnasset animae. Poterat non peccare, quia omnino vires inferiores erant subiectae superioribus. Acceperat enim Adam per originalem iustitiam, unde posset stare. Poterat enim per eandem omnia peccata vitare. Eo autem peccante et a Deo se avertente perdidit hanc iustitiam, qua inferiora superioribus sunt subiecta. Et quia huiusmodi rectitudinem peccando perdidit, non potuit eam in posteros transfundere. Hoc est ergo peccatum, quod dicimus originale, quia ipsum per originem contraximus, scilicet carentiam huiusmodi rectitudinis [et] originalis iustitiae cum debito habendi eam. Secundum ordinem enim naturae institutae necessaria erat iustitia originalis ad salutem consequendam. Quia ergo ea caremus et eam, ut sumus membra Adae, habere tenemur, privatio vel carentia originalis iustitiae cum debito habendi eam est peccatum originale»^r.

16 «Ex hoc autem apparet, quomodo huiusmodi peccatum tot nominibus nominatur. Nam Adam perdendo originalem iustitiam dicitur in naturalibus fuisse vulneratus, quia necessitatem habuit moriendi. Vel dicitur vulneratus, quia peccando natura eius fuit inepta facta et¹¹ etiam inhabilis ad operandum bonum. Fuit insuper secundo exspoliatus illa rectitudine et illa iustitia, quam gratis accepit. Tertio ex hoc factum est, ut vires inferiores superioribus rebellarent. Quarto inde consecutum, ut in eo esset habilitas ad concupiscendum. Quinto ex hoc originem sumpsit, ut in eo esset quaedam corruptela et quaedam pronitas ad peccandum»^s.

17 «Prout ergo fuit vulneratus in naturalibus, quae vulneratio est quodammodo derivata ad posteros, dicitur originale peccatum languor naturae. Prout vero fuit exspoliatus gratuitis, huiusmodi peccatum vocatur tyrannus, quia tyranni est exspoliare sibi subiectos. Tertio: Prout autem inferiores vires rebellant superioribus, huiusmodi peccatum dicitur lex membrorum, secundum quem modum loquitur Apostolus Ad Romanos 7 (23): *Video aliam legem in membris meis repugnantem legi* [fol. 3v] *mentis meae*. Quarto vero, prout ex hoc fuit in Adam et in membris eius habilitas ad concupiscendum¹², dicitur concupiscentia. Nam originale peccatum non dicitur concupiscentia, quia sit actualis

^r l.c. fol. 49ra B-C.

^s l.c. fol. 49ra D.

¹¹ et om. Ms.

¹² concupiscendam Ms.

cupido, sed quia est habilitas ad concupiscendum. Quinto autem ex hoc, quod fuit in Adam et est in nobis quaedam corruptela et quaedam pronitas ad peccandum, huiusmodi peccatum dicitur fomes peccati»^t. Has condiciones peccati originalis David considerans quia sunt multiplices, ideo dixit (Ps. 50, 7): *Ecce enim iniquitatibus conceptus sum et cetera*. Sequitur:

18 *Secundo videndum est circa istam litteram: Qualiter iusto Dei iudicio parvuli puniuntur pro peccato originali, cum tamen scriptum sit Ezech. 18 (4. 20): Omnes animae meae sunt, sicut anima patris, ita et anima filii; anima, quae peccaverit, ipsa morietur. Filius non portabit iniquitatem patris nec pater iniquitatem filii?*

19 Pro cuius responsione notat dominus Aegidius, ubi supra^u, quod «iustitia Dei exigit, ut, sicut est duplex peccatum, scilicet originale et actuale, ita duplex est poena, scilicet damni et sensus. Poena damni respondet peccato originali, poena vero sensus correspondet actuali. Hae autem poenae duae se habent quodammodo ad invicem sicut ipsa peccata. Nam sicut contingit aliquos solum originale habere, qui numquam actualiter peccaverunt, aliquos autem supra peccatum originale plura peccata actualia superaddere, sic aliqui puniuntur solum poena damni, aliqui vero simul cum poena damni poenam sensus experientur»^v.

20 Sed contra hoc posset aliquis dicere «has duas poenas sic esse ad invicem connexas, ut numquam sit poena damni sine poena sensus. Nam cum naturale sit quemlibet ex damno dolere, dolor autem sine poena sensus esse non potest, ergo poena damni a poena sensus non potest separari»^w.

21 Respondetur, «quod, licet poena sensus a poena damni separari non possit, poena tamen damni a poena sensus separari contingit»^x.

22 Prima pars huius propositionis patet, quia «nullo modo esse potest, quod in aliquo sit poena sensus, et tamen in eo non sit poena dam-

^t l.c. fol. 49ra D - 49rb A.

^u l.c. c. 3: fol. 49rb-vb. — Auch diese Ausführungen des Ägidius hat Johannes im Folgenden wörtlich in seinen Text übernommen.

^v AEGIDIUS ROMANUS, l.c. fol. 49rb C.

^w l.c. fol. 49rb C-D.

^x l.c. fol. 49rb D.

ni, ut quod aliquis crucietur et affligatur et sentiat poenam, et tamen videat divinam essentiam, quam videndo dicatur non habere poenam damni. Quod duplici de causa contingit: Primo ex superabundantia delectationis, secundo ex gratia consummata¹³, quae requiritur in huiusmodi visionem. Semper enim delectatio minuit dolorem et tristitiam; quare non poterit esse superexcellens delectatio cum tristitia aliqua vel dolore. Et quia in visione divinae essentiae erit delectatio superabundans, illa visio nullum dolorem, nullam tristitiam poterit secum pati; quare¹⁴ esse non poterit, ut aliquis sentiat dolorem et poenam, et tamen videat illam admirabilem deitatem. Igitur esse non poterit, ut aliquis habeat poenam sensus et tamen non habeat poenam damni»^y.

23 Secunda pars probatur, scilicet quod poena damni a poena sensus potest separari. «Nam post hanc vitam numquam divina essentia videtur ab aliquo, qui non sit omnino mundus et in quo non sit gratia perfecta et consummata. In nullo autem tali potest esse poena sensus. Igitur quicumque habet poenam sensus, de necessitate habet poenam damni et caret visione essentiae divinae». «E converso tamen contingit: Potest enim quis habere poenam damni absque eo, quod experietur sensibilem poenam»^z.

24 Ubi notandum, quod «damnificare aliquem est ipsum privari aliquo bono. Bonum autem illud vel est naturale vel supernaturale. Si enim habemus poenam damni, quia privamur aliquo naturali bono, non videtur, quin ad talem poenam in habente usum liberi arbitrii non sequatur tristitia et dolor et poena sensus. Sed si per poenam [fol. 4r] damni privamur supernaturali bono, numquam ad tale damnum rationabiliter sequitur poena sensus, quia irrationabile est tristari de carentia alicuius boni, quod secundum naturam obtinere non possumus». «Sic, quia originalis iustitia, quae secundum ordinem naturae institutae requirebatur ad salutem consequendam, erat donum superadditum naturalibus, et quia ipsa divina visio est bonum supernaturale, parvuli decedentes solum in originali peccato, si privantur visione divina, habent poenam damni. Sed propter hoc non dolent nec tristan-

^y l.c. fol. 49rb D - 49va A.

^z l.c. fol. 49va A-B.

¹³ confirmata *Ms.*

¹⁴ qualiter *Ms.*

tur nec habent poenam sensus, quia vident istud bonum esse supernaturale, de cuius carentia irrationabile est dolere ¹⁵ » ^{aa}.

25 Ex istis « faciliter patere potest, qualiter iusto Dei iudicio originale peccatum parvulis imputetur ad poenam non sensus, sed damni. Quantum enim ¹⁶ ad poenam sensus et maxime, si ista poena sit aeterna, filius non portabit iniquitatem patris nec patres filiorum (cf. Ez 18, 20), nec patres ¹⁷ secundum huiusmodi poenam comedent ¹⁸ uvas acerbis, ut dentes filiorum obstupescant (cf. Ez 18, 2). Sed *anima, quae peccaverit, ipsa morietur* (Ez 18, 4). Tamen quantum ad poenam damni, et potissime, si istud damnum sit carentia boni supernaturalis, iuste iniquitas patris filio imputabitur. Verbi gratia: Si rex aliquis aliquid castrum daret militi, cuius filii ex successione hereditaria castrum istud possidere deberent, si tamen miles contra regem forte faceret, nonne iusto iudicio castrum illud peteret, quo perduto privarentur filii illo? In hoc igitur nulla iniuria fieret filiis, quia castrum illud liberaliter fuit militi a rege collatum et filii per patrem debebant consequi tale castrum; quare eo peccante iuste filii meruerunt tale damnum » ^{bb}.

26 « A simili ergo, quia originalis iustitia fuit liberaliter ipsi Adae collata, quam ¹⁹ debebat in posteros transfundere. Quare eo peccante huiusmodi iustitiam amisit, non potuit eam in posteros transfundere. Ergo nos filii Adae praevaricatione patris privati sumus huiusmodi iustitia et rectitudine originali. In hoc tamen nulla iniuria facta est nobis, quia ista iustitia supernaturale erat donum. Igitur, cum nos ab Adam processimus naturaliter, forte ²⁰ iniuria fieret nobis, si sic procedendo privaremur naturalibus bonis. Sed si ²¹ sic procedendo naturaliter non communicatur nobis originalis iustitia vel aliquod aliud supernaturale bonum, in nullo iniuriatur nobis Deus nec de eo possumus ratio-

^{aa} l.c. fol. 49va B-C.

^{bb} l.c. fol. 49va C - 49vb A.

¹⁵ dolore *Ms.*

¹⁶ igitur *Ms.*

¹⁷ filiorum *add. Ms.*

¹⁸ comedant *Ms.*

¹⁹ quia *Ms.*

²⁰ forte naturaliter *transp. Ms.*

²¹ si *om. Ms.*

nabiliter conqueri. Privati ergo originali iustitia, quae secundum ordinem naturae institutae erat necessaria ad salutem, nisi per gratiam Dei et per Jesum, mediatorem Dei et hominum, liberemur, non possumus salutem²² consequi. Quare, cum carebimus divina visione, propter originale peccatum habemus poenam damni. Sed hoc non iniuste fit nec propter hoc nobis Deus iniuriatur, quia huiusmodi damnum, quod incurrimus propter originale peccatum, non est privatio boni naturalis, sed supernaturalis»^{cc}.

Pro maiori tamen declaratione occurrunt quaedam dubia.

Primum dubium est:

27 Qualiter et quomodo per peccatum primorum parentum natura humana in suis naturalibus fuerit peiorata?

Ad quod dicendum, quod aliqui dixerunt, quod illa peioratio in natura humana facta est per esum ligni scientiae boni et mali, cuius naturam dicunt naturae humanae contrariam et ipsius naturaliter corruptivam, si comedatur. Et propter hoc primos parentes prohibuisse, ne de ligno illo comederent.

28 Sed hoc est expresse contra Augustinum Super Genesim libro octavo^{dd} dicens de dicto ligno: «Mihi consideranti dici non potest, quantum placet ista sententia non fuisse illam arborem cibo noxiam; neque enim, qui fecerat omnia valde bona, institueret in paradiso aliquid mali»; et paucis interpositis subdit^{ee}, quod «arbor illa non erat mala». Idem concludit Contra Julianum libro quarto cap. 37^{ff}; ubi²³ Juliano arguenti sic²⁴: «Si in fructu ligni istius fuit libido, sic causaliter a Deo facta monstratur et per hoc bona quoque defenditur ipsa», ait Augustinus: «Sed respondetur²⁵ [fol. 4v] tibi: Non in ligni fructu fuit libido». Et subdit^{gg}: «Absit enim, ut Deus de ligno bono

^{cc} l.c. fol. 49vb A-B.

^{dd} AUGUSTINUS, *De gen. ad litt.* VIII, 6: CSEL 28, pars I, 239, 19-22.

^{ee} l.c.: CSEL 28, pars I, 240, 5-6.

^{ff} AUGUSTINUS, *Contra Jul.* IV, 13, 63: PL 44, 768.

^{gg} l.c.

²² salutem om. *Ms.*

²³ qui *Ms.*

²⁴ ait add. *Ms.*

²⁵ respondendo *Ms.*

cuicumque aetati illorum hominum quocumque tempore beneficium tale conferret, ut haberent in membris adversariam, contra quam pudicitia dimicaret ²⁶».

29 Ideo aliter videtur respondendum, quod, quamvis per malum actum interiorem voluntatis Adae natura humana fuerit originali iustitia in ipso Adam spoliata et in naturalibus peiorata, quod ista peioratio non fuisset saltem tanta, quanta modo est cum posteris propagata nisi de ligno vetito comedisset. Unde Augustinus libro secundo ²⁷ contra Julianum ^{hh}: Si anima utique voluntate corrupta hanc « appetentiam sui corporis refrenasset, in ipso, ut ait Ambrosius in Hexaemeron ⁱⁱ, exstincta esset origo peccati ». Sed quoniam non represso appetitu illiciti cibi ad peccati consummationem perventum est, non exincta est origo peccati, sed esse manavit in posteros.

30 Ex quo videtur esse dicendum, quod per esum illius ligni natura humana in Adam infecta est et in naturalibus peiorata non tantum, in quantum in illo individuo, sed etiam absolute, scilicet in quantum erat principium posterorum. Non quia illud lignum esset malum secundum se; quia si non fuisset prohibitum, habenti originalem iustitiam non nocuisset comestum. Sed naturae carenti originali iustitia propter debilitatem illius naturae erat impropportionatum et contrarium. Sicut videmus validum cibum et solidum non noceret naturae viri perfecti et tamen corrumpere naturam infantis.

Secundum dubium est:

31 Utrum natura humana ante omne peccatum potuisset fuisse alicui poenalitati subiecta.

Ad quod dicendum, secundum quod tenet Durandus ubi supra quaest. 1 art. 1 ^{kk}, quod, si loquamur de natura humana, secundum quod fuit instituta, non potuit esse subiecta poenalitati ante peccatum,

^{hh} AUGUSTINUS, *Contra Jul.* II, 5, 10: PL 44, 681.

ⁱⁱ AMBROSIIUS, *Expos. Ev. sec. Luc.* VII, 143: CCL 14, 264, 1559-60.

^{kk} Per donum originalis iustitiae prohibebatur omne laesivum inducens corruptionem in corpore; sed illud donum est ablatum propter peccatum parentum; ergo peccatum est causa corruptionis sicut removens prohibens. — DURANDUS DE S. PORCIANO, *In Sent. comment. libri quat.*, II, dist. 30 qu. 1: Venedig 1571, fol. 181va.

²⁶ dimicaret *Ms.*

²⁷ primo *Ms.*

quia fuit instituta in originali iustitia, quae amitti non potuit nisi per peccatum, nec secum aliquam compatiebatur poenalitatem.

32 Si autem loquamur de natura humana non eo modo, quo instituta fuit, sed eo modo quo instituere Deus eam potuit, sic dicendum est, quod possibile fuit naturam humanam sic institui, ut potuisset in ea fuisse ante peccatum poenalitas. Non secundum quod poenalitas dicitur a punitione, sed secundum quod accipitur pro labore vel angustia vel dolore, quia a Deo potuit institui suis naturalibus relictis. Et si sic instituta fuisset, naturaliter potuisset esse in ea esuries et sitis, et aliquae aliae poenalitates, quamvis non ita graves sicut modo sunt in humana natura propter peccatum. Nec propter hoc [Deus] fuisset culpandus sicut crudelis vel iniustus, sed laudandus sicut liberalis et benignus. Quia qui nihil debet alicui et dat sibi magnum bonum, cui annexum modicum est malum, huius ²⁸ respectu non debet rependi de iniquitate, sed laudari de liberalitate. Ista autem poenae temporales modicum malum fuissent in respectu boni naturae humanae.

33 Et huic opinioni videtur concordare Augustinus tertio De libero arbitrio ¹¹, longe ante finem. Ubi vult, quod, si animae essent creatae extra corpus et Deus eas mississet in corpora, « quibus etiam in ipsa ignorantia et difficultate ²⁹ liberam voluntatem petendi et quaerendi et conandi non abstulit daturus petentibus, demonstraturus quaerentibus, aperturus ³⁰ pulsantibus, omnino extra culpam esset ».

[Pars II :

DE GRATIA]

(fol. 55v-62r)

34 Hic est [primo] notandum super psalmum, videlicet : *Misericordia eius praeueniet me* (Ps. 58/59, 11), quia per misericordiam in praesenti Propheta intellegit gratiam, quae in omnibus bonis operibus et meritoriis praecedit et subsequitur ¹. Secundum quod orat Ecclesia dicens ^a :

¹¹ AUGUSTINUS, *De lib. arb.* III, 20, 58, 198 : CSEL 74, 137, 27-30.

^a *Missale Romanum*, Orat. domin. XVI p. Pent.

²⁸ huius] ut in *Ms.*

²⁹ etiam - difficultate] esse ipsam ignorantiam et difficultatem *Ms.*

³⁰ aperiturus *Ms.*

¹ subsequit *Ms.*

«Tua nos, quaesumus, Domine, gratia praeveniat et sequatur», ad insinuandum, quod ad bonum gratiae non potest quis per se venire, cum non sit secundum limites naturae, sed secundum influentiam largitatis divinae.

35 Sicut enim creatura pro sua defectibilitate suo principio semper indiget, ut sit in esse naturae, sic idem principium pro sua bonitate influere non cessat creaturae rationabili vitam spiritualem, ut bene sit in esse gratiae, quam habere non potest sine Deo largitore. Verumtamen inexcusabilis est homo, si gratiam gratum facientem non recipit, quia gratia gratis data semper praesto est liberum arbitrium excitare et commovere, cuius huic est ammonitioni consentire, et hoc quod in se est facere. Quo facto poterit homo gratiam gratum facientem habere, quia hoc est ad gratiam gratum facientem se praeparare. Quamvis enim gratia habeatur Dei dono efficiente, non tamen sine libero arbitrio consentiente, quia, sicut dicit Augustinus ^b: «Qui creavit te sine te, non iustificabit te sine te».

36 *Secundo notandum*, quod gratia gratum faciens a tribus est, sed aliter et aliter: Est enim a Deo efficiente, a gratia gratis data liberum arbitrium excitante et movente, a libero arbitrio consentiente. Quamvis enim liberum arbitrium non possit gratiam efficere in homine, potest tamen se ad hoc habilitare et praeparare, quod habeat; sicut aliquis non potest illuminare domum, potest tamen aperire fenestram; quo facto sol intrat et illuminat. Quod autem dicitur de libero arbitrio consentiente, intelligendum est in adulto, quia in parvulis sufficit fides et sacramentum Ecclesiae et meritum Christi et excusat impotentia sui.

37 *Tertio notandum*, quod habitatio sive praeparatio ad gratiam triplex est, scilicet efficiens, formalis et materialis. Prima est a Deo. Secunda est a gratia gratis data. Tertia a nobis. Anima habet namque instrumenta et facultatem cognoscendi et diligendi Deum ex natura, sed non habet cognitionem veritatis et ordinem dilectionis nisi ex gratia.

38 *Quarto notandum*, quod ad bona opera quatuor nos incitant, scilicet natura, quae scripta est in corde hominis dicens: [fol. 56r] *Quaecumque vultis, ut faciant vobis homines, haec facite illis!* (Mt 7, 12); ratio, quae dicit esse ea delectabilia, utilia et honesta; gratia, quae dicit serviendum esse Deo, quia summe bonum; caritas, quae dicit:

^b AUGUSTINUS, *Serm.* 169, 11, 13: PL 38, 923.

Subveniendum est proximo, quia Dei filius, quia Dei imago, quia in beatitudine socius.

39 Gratia non datur ei, qui se ad gratiam non habilitat, et de hoc multa habentur exempla, scilicet: In illo, qui manum ad largientem non extendit, quia Deus, quantum in se est, *dat omnibus affluenter* (Jac 1, 5). In illo, qui oculos contra lumen claudit, cum tamen Dominus faciat *oriri solem super bonos et malos* (Mt 5, 45). In illo, qui fontem recipiens fundum vasis sursum erigit, quia Deus, sicut dicit Augustinus, ingenti libertate atque ubertate replet omnes creaturas pro captu earum. In illo, qui domum suam cingit spinis, ne ingrediatur amicus. Ipse enim Deus stat semper ad ostium et pulsat (cf. Apc 3, 20). In illo, qui ligna igni subtrahit, quia tunc ignis deficit. In illo, qui ad sumendum cibum os aperire negligit, quia talis merito debet fame mori. In illo, qui tempore pugnae arma proicit, quia talis saepe capitur et vulneratur. In illo, qui tempore tempestatis remos non movet, quia talis saepe mergitur. In illo, qui existens in aegritudine medico contradicit.

40 Quinto est notandum, quod gratia dicitur tripliciter: Primo generaliter et sic gratia dicitur adiutorium divinum creaturae gratis impensum et indifferenter ad quemcumque actum. Sine huiusmodi autem adiutorio gratiae nihil possumus facere, immo nec in esse durare. Secundo dicitur gratia specialiter et talis gratia gratis data est ² donum, quo se homo praeparat ad suscipiendum Spiritus Sancti donum. Huiusmodi autem gratiae est revocare liberum arbitrium a malo et excitare ad bonum, sine qua nullus facit sufficienter, quod in se est, ut se praeparet ad salutem. Tertio dicitur gratia proprie, scilicet donum datum divinitus ad merendum, quod quidem donum gratia gratum faciens appellatur. Sine illa autem gratia nullus potest mereri nec in bono proficere nec ad gloriam pervenire.

41 Ista triplex gratia innuitur in verbo Apostoli, ubi ait: *Gratia Dei sum id, quod sum* — ecce prima — *et gratia eius in me vacua non fuit* — ecce secunda — *et gratia eius semper in me manet* — ecce tertia — (1 Cor 15, 10) ^c. Praeterea dicitur gratia gratis dans, ut est Deus.

^c Der Wortlaut des Schriftwortes ist hier entsprechend dem Gradualvers vom Feste Pauli Bekehrung am Schluß bedeutsam verändert.

² scilicet *Ms.*

Item gratia gratiae signum, ut est prophetia et potestas faciendi miracula. De hac gratia dixit Salvator, Jo. 7 (38): *Qui credit in me, sicut dicit Scriptura, flumina de ventre eius fluent aquae vivae.*

42 Ubi notandum sexto, quod Apostolus prima Cor. 12 (4 sqq.) enumerat novem dona gratis data homini, quae per modum fluminum fluunt de ventre vel de corde in Christo credentium: *Divisiones, inquit, gratiarum sunt, idem autem spiritus. Et divisiones ministrationum sunt, idem autem Dominus. Et divisiones operationum sunt, idem vero Deus, qui operatur omnia in omnibus.*

Primus itaque fluvius est sermo sapientiae. Est autem sapientia cognitio divinorum; quae, si manet in animo, tantum fons est et non fluvius, sed dum sermone profertur, fluvius est, de quo Prov. 16 (18, 4): *Torrents redundans fons sapientiae.* Talis fluvius procedebat ab Apostolo, qui dicebat: *Sapientiam loquimur inter perfectos* (1 Cor 2, 6), quod videlicet Deus est trinus et similia.

Secundus fluvius est sermo scientiae. Est autem scientia cognitio eorum omnium, quae facta sunt in tempore sive creata sive mysteria Christi sive etiam humana. Ab eo igitur, qui faciendus est in ratione talium exprimenda, fluit secundus fluvius.

Tertius fluvius est fides, non in quantum est virtus iustificans, sed prout significat gratiam verbi aut facti, per quae alicui credatur. Vel fides hoc loco significat certitudinem fidei, qua aliquis fit idoneus ea, quae fidei sunt, docere. Aut etiam dici potest, quod gratia fidei est intellectus, quando intellegibiliter declaratur. Sed melius dici potest, quia fides virtus est formata caritate, quia per dilectionem operatur (cf. Ga 5, 6), et haec est iustificans fides. Fides vero gratia est, facultas credendi solum, [fol. 56v] quae informis est. Prima fides credit in Deum, secunda credit unum trinum, quae est donum gratis datum.

Quartus fluvius est gratia sanitatum corporalium, quae abundanter fluxit ad apostolos, ut frequenter ad tumulos sanctorum ista gratia emanat.

Quintus fluvius est operatio virtutum, miracula videlicet, quae sancti fecerunt praeter gratiam sanitatum.

Sextus fluvius est futurorum praenuntiatio, quae dicitur prophetia.

Septimus fluvius est occultorum cognitio, qui dicitur discretio spirituum, [qua] vel insidiae malignorum spirituum deteguntur, vel cogitata hominum propalantur.

Octavus fluvius est gratia linguarum omnium, videlicet loqui linguis et loquentes intellegere.

Nonus fluvius est interpretatio sermonum, id est expositio, quis videlicet sit sensus et intellectus cuiusque sermonis. Hic fluvius extra fluxit in praedicationibus, dum idem sermo aut historice aut moraliter aut tropologice vel etiam anagogice exponitur. Job 8 (2): *Spiritus multiplex sermonis oris tui.*

43 *Septimo est notandum*, quod gratia gratum faciens distinguitur in operantem et cooperantem. Gratia operans dicitur praeveniens et incipiens ac liberans, quia peccatum expellit. Gratia cooperans dicitur gratia subsequens et perficiens ac adiuvens, quia liberum arbitrium adiuvat et cooperatur in merito. Et iste duae gratiae distinguunt inter filium et mercenarium, quia filius est sola gratia adoptionis, Rom. 8 (20): *Accepistis spiritum adoptionis³ filiorum.* Mercenarius autem fit ex labore sanctae operationis, 1 Cor. 3 (8): *Unusquisque mercedem propriam accipiet secundum suum laborem.* Primum pertinet ad gratiam operantem, secundum vero ad gratiam cooperantem. Primum fit in nobis sine nobis, secundum autem in nobis nobiscum. Ex hac vero prima gratia differentia filii et mercenarii secunda sequitur, videlicet quod filio bona patris debentur in regeneratione, mercenario vero pacto operis. Ergo filius soli gratiae adoptionis innititur, cuius beneficio exspectat hereditatem. Mercenarius autem innititur labori operis, cuius merito sperat mercedem aeternam. Utrumque tamen, vel filium vel mercenarium esse non ex nobis, sed Dei donum est. Omnes enim nascimur *filii irae*, ut dicitur Eph. 2 (3); et Jo. 1 (12): *Dedit nobis potestatem filios Dei fieri.* Rursus Jo 15 (5) dicit Christus: *Sine me nihil potestis facere.* Sed *omnia opera nostra in nobis operatus est Deus*, ut dicitur Is. 26 (12).

[*Primum dubium*]

44 Circa istam materiam occurrunt quaedam dubia. Quorum primum est istud: Utrum gratia sit aliquid creatum existens in anima?

Et videtur, quod non, quia sequitur, quod aliquis posset cognoscere se habere gratiam, Et sic posset cognoscere se dignum fore vita aeterna. Contra quod Eccl. 9 (1) dicitur: *Nemo scit, utrum odio vel*

³ adoptionem *Ms.*

amore dignus sit. Et consequentia tenet, quia omne obiectum sufficienter proportionatum suae potentiae agit in ipsum.

45 In oppositum, quia omnis qualitas existens in anima est aliquid creatum. Sed quaelibet gratia est qualitas, ut patet. Ergo.

46 Respondetur dicendum ponendo duas conclusiones, quas ponit Thomas de Argentina ^d.

« Prima [conclusio] est, quod gratia gratificans nos Deo, vel per quam grati sumus Deo, est aliquid creatum in anima » ^e.

47 Probatur sic: « Omnis animae nostrae perfectio habitualis vel est ex nostra operatione vel ex Dei creatione. Sed gratia gratum faciens est quaedam perfectio animae non producta ex nostris operationibus. Ergo oportet, quod sit aliquid creatum in anima. Maior patet per sufficientem divisionem. Minor est evidens ex dictis Apostoli. Nam quod gratia perficiat animam, patet, quia dat esse ipsi animae iuxta illud Apostoli 1 Cor. 15 (10): *Gratia Dei sum id, quod sum, et gratia eius in me vacua non fuit.* Quod autem non sit ex nostris operibus, patet per eundem Ad Rom. 11 (6), ubi ait: *Si autem ex operibus, iam non est gratia* » ^f.

48 Praeterea: Ille, « qui est indignus vita aeterna, non potest fieri dignus vita aeterna nisi per aliquid a Deo sibi intrinsece collatum. Sed homo, antequam habeat gratiam, est indignus vitae aeterna. Ergo. Maior patet; nam cum vita aeterna sit finis supernaturalis, nequaquam possumus ex nostris naturalibus respectu talis finis nos facere dignos de indignis, quia *non ex operibus iustitiae, quae fecimus nos, sed secundum suam misericordiam* [fol. 57r] *salvos nos fecit*, ut ait Apostolus Ad Tit. 3 (5). Propter quod ait Isidorus ^g De summo bono libro secundo cap. 5: « Sciant liberi arbitrii defensores nihil se posse in bonum sua praevalere virtute ». Minor autem patet ex fide » ^h.

^d Die ganzen weiteren Ausführungen in diesem dubium sind ziemlich wörtlich übernommen von THOMAS DE ARGENTINA, *Comment. in quat. libr. Sent.*, II, dist. 26sq. qu. 1 art. 1: Genua 1585, prima pars, fol. 185ra-va. — Auch die Fragestellung ist bei Thomas wörtlich gleichlautend.

^e THOMAS DE ARGENTINA, l.c. fol. 185ra.

^f l.c.

^g ISIDORUS, *Sent. libr. II*, 5, 4: PL 83, 604.

^h THOMAS DE ARGENTINA, l.c.

49 «Praeterea [nullus] potest esse formaliter Deo carus vel gratus nisi informatus gratia a Deo creata. Sed quilibet iustus fidelis est formaliter Deo gratus. Ergo»¹.

50 «Sed contra istam conclusionem» est opinio Durandi¹, quae dicit, «quod ex hac operatione, quae⁴ est reddere hominem Deo gratum, non potest poni, quod gratia sit aliqua forma creata in anima, quia impossibile est, quod effectus praecedat suam causam. Sed esse Deo gratum praecedit saltem ordine naturae omne habituale donum, quod est vel esse potest in homine. Ergo impossibile est, quod aliquid habituale donum reddat hominem Deo gratum formaliter. Maior patet, ut ipse dicit. Minorem probat, quia principium cuiuslibet liberalis communicationis est amor. Ergo prius est homo a Deo dilectus et per consequens Deo gratus, quam ei aliquid a Deo detur. Propter quod, si datur aliquid homini postea, hoc non est gratum faciens, sed gratis datum»^k.

51 «Sed illud dictum non videtur esse verum, quia impossibile est, quod aliquis⁵ de non grato fiat gratus nisi per aliquam mutationem factam vel in gratificante vel in gratificato. Sed saepius contingit,

¹ l.c.

¹ Primum est, quod homo potest esse et est Deo gratus et carus, antequam habeat gratiam et caritatem sibi formaliter inhaerentem; ... patet sic: Effectus sequitur suam causam efficientem tempore vel natura. Sed omne bonum habituale, quod est vel esse potest in homine, est effective ab eo, quod est esse Deo gratum vel carum. Igitur omne bonum habituale sive gratia sive caritas sive quodcumque aliud sequitur natura vel tempore id, quod est hominem esse Deo gratum vel carum. Igitur prius homo natura vel tempore est Deo gratus vel carus, quam habeat gratiam vel caritatem sibi formaliter inhaerentem. Maior de se patet. Minor probatur, quia principium cuiuslibet liberalis communicationis est amor. Quidquid enim datur homini a Deo, datur liberaliter et non aliqua necessitate vel obligatione. Ergo datur ex amore. Sed esse Deo gratum vel carum est esse a Deo amatum vel dilectum. Igitur quidquid datur homini a Deo, est effective ab eo, quod hominem esse Deo gratum vel carum. Et hoc fuit minor. — DURANDUS DE S. PORCIANO, *In Sent. comment. libri quat.*, I, dist. 17 qu. 1: Venedig 1571, fol. 54vb. — Diese Ausführungen finden sich auch im gleichen Wortlaut bei DURANDUS DE S. PORCIANO, *Quodlib. Avenion. primum*, qu. 6: ed. P.T. STELLA, Zürich 1965, 88 sq. — In der ersten Redaktion des Sentenzenkommentars (vgl. W. DETTLOFF, *Die Entwicklung der Akzeptions- und Verdienstlehre von Duns Scotus bis Luther*, Münster 1963, 110sq. Anm. 367sq.: nach dem Parisiensis Nat. lat. 12330, fol. 21va-b) ist ihr Wortlaut etwas erweitert, aber inhaltlich ganz ähnlich.

^k THOMAS DE ARGENTINA, l.c. fol. 185ra-b.

⁴ quod *Ms.*

⁵ aliquid *Ms.*

quod homo, qui non fuit gratus Deo, efficitur gratus Deo. Et in Deo gratificante nulla potest esse mutatio, cum sit immobilis per se et per accidens et ab intra, ut patet octavo Physicorum ¹ et duodecimo Metaphysicae ^m. Iuxta quod ipse dicit de se: *Ego Deus et non mutor* (cf. Nm 23, 19). Ergo necesse est huiusmodi gratum esse fieri per realem mutationem factam in ipsa anima. Et per consequens habitus gratiae, cuius participatione talis mutatio fit in anima, est aliquid realiter creatum in ipsa anima» ⁿ.

52 «Praeterea quandocumque aliquis homo de novo est Deo gratus, tunc Spiritus Sanctus de novo habitat in eo vel saltem est in eo aliter, quam fuerat primo. Ista ergo alietas, cum non possit reduci in aliquam factam mutationem in Spiritu Sancto, necessario reducitur in mutationem factam in homine. Et sic sequitur idem quod prius» ^o.

53 Praeterea Philosophus ^p secundo Rhetoricorum dicit, quod «diligere est velle bonum». Ex hoc arguitur sic: Quandocumque aliquis diligit aliquam rem, quam prius non diligebat, oportet, quod in re dilecta sit aliquod bonum, quod prius non erat bonum, vel saltem est apparens bonum, vel quod in diligente sit facta aliqua mutatio. Sed cum Deus de novo diligit aliquem hominem, quem prius non diligebat, nullum istorum potest dari nisi primum» ^q.

54 Per hoc ad rationem opinionis contrarie «dicendum, quod minor non est vera. Quia, cum donum prophetiae fuerit communicatum ipsi Balaam, si ista minor esset vera, tunc Balaam fuisset gratus Deo et dilectus, quod est falsum, cum ipse fuerit mortalis peccator (cf. Nm 22 sqq.)» ^r.

55 «Item falsum assumitur in ista minori, quia effectus formalis praecedit formam, cuius est effectus. Sed esse gratum Deo est effectus formalis gratiae. Ex hoc enim homo formaliter Deo gratus est, quia gratia informatus est. Cum ergo agens prius naturae det formam et

¹ Phys. VIII, 6: ARISTOTELES, 1, 259 b 22 sqq.

^m Metaphys. XI, 6: ARISTOTELES, 2, 1071 b 3-5.

ⁿ THOMAS DE ARGENTINA, l.c. fol. 185rb.

^o l.c.

^p Rhetor. II, 4: ARISTOTELES, 2, 1380 b 35 sq.

^q THOMAS DE ARGENTINA, l.c. fol. 185rb.

^r l.c.

dando formam det effectum formalem, ideo esse gratum Deo non est prius naturae quam ipsa gratia; cuius oppositum sumitur in minori»^s.

56 « Ad probationem dicendum, quod minor non est vera, quia multa bona communicat Deus peccatoribus liberaliter et non coacte et tamen non diligit peccatores»^t, sed potius odit iuxta illud psalmi (5, 7): *Odisti omnes, qui operantur iniquitatem perdes omnes* [et cetera]. « Etiam in fine istius rationis iste aperte videtur negare distinctionem, quae a sanctis doctoribus antiquis et modernis temporibus data est, puta quod quaedam est gratia gratis data et alia est gratia gratum faciens, quia ille nulla ponit gratiam gratum facientem, sed tantummodo gratiam gratis datam»^u.

57 Secunda conclusio, « quod, quamvis gratia sit habitus quidam creatus in anima, quo formaliter Deo grati sumus et quo esse spirituale primo⁶ capimus, tamen naturali cognitione nullus potest cognoscere certitudinaliter se habere huiusmodi habitum. Et dico: naturali cognitione, quia per revelationem divinam bene posset alicui hoc manifestari. Dico etiam: certitudinaliter, quia coniecturative bene possumus de hoc opinari⁷»^v.

58 Ista conclusio probatur: « Si per aliquid [hoc] sciri posset, hoc esset aliquo istorum trium modorum, puta vel quia aliquis⁸ sentiret sibi mala disciplicere, vel quia sibi sentiret bona placere, vel propter virtuosae vitae continuationem [fol. 57v] non perciperet ulterius aliquem remorsum conscientiae. Prima duo non sufficiunt, quia propter aliquas laudabiles consuetudines etiam Iudaeus vel paganus posset inveniri, cui vitia displicerent et virtutes placerent. Hector enim adeo fuit virtuosus, quod non aestimabatur filius hominis, sed filius dei, ut recitat *Philosophus*^w septimo Ehticorum. Socrates etiam habuit tantam complacentiam in moribus et virtutibus, quod permisit se occidi, antequam

^s l.c.

^t l.c.

^u l.c.

^v l.c.

^w *Ethic. Nicomach.* VII, 1: ARISTOTELES, 2, 1145 a 20 sqq.

⁶ primo spirituale *Ms.*

⁷ dubitare *Ms.*

⁸ aliquid *Ms.*

vellet relinquere virtutes. Nec tertium sufficit teste Apostolo, qui ait 1 Cor. 4 (4): *Nihil mihi conscius sum, sed non in hoc iustificatus sum* » ^x.

« Praeterea: Quicumque certa notitia sciret se esse in gratia gratum faciente, ille ⁹ sciret se esse dignum amore Dei. Sed Eccle. 9 (1 sq.), ut allegatum est: *Nescit homo, utrum amore vel odio dignus [sit]. Sed omnia in futurum reservantur incerta* » ^y.

59 « Sed contrarium istius conclusionis quidam nituntur probare satis apparenter.

Et primo sic: Non magis repugnat aliquem scire se habere gratiam et caritatem, quam scire se ¹⁰ fidem habere. Quia fides est habitus supernaturaliter infusus sicut gratia et caritas. Sed aliquis potest de certo scire se habere fidem, quia experitur se libere consentire omnibus articulis fidei. Ergo » ^z.

60 Secundo: « Cum parvulus baptizatus recipiat gratiam, quando pervenit ad annos discretionis, aut non potest cognoscere primum peccatum suum, quo mortaliter peccat, et tunc non peccaret, quia ignorantia invicibilis excusaret eum non solum a tanto, sed etiam a toto; aut potest huiusmodi peccatum cognoscere, et tunc, antequam habeat huiusmodi notitiam, potest scire se esse in gratia » ^{aa}.

61 Tertio « isti allegant pro se Augustinum ^{ba} octavo De Trinitate cap. 8, qui ait: Qui habet caritatem, « magis novit dilectionem, qua diligit, quam fratrem, quem diligit ». Sed fratrem suum aliquis novit certa notitia, ergo et caritatem; et per consequens gratiam, quia idem est iudicium de utraque.

62 Sed ista ¹¹ non concludant. Igitur » ^{ca}.

« Ad primum dicendum, quod minor non est vera loquendo de fide infusa. Si autem loquuntur isti de fide acquisita, tunc maior est falsa.

^x THOMAS DE ARGENTINA, l.c. fol. 185rb-va.

^y l.c. fol. 185va.

^z l.c.

^{aa} l.c.

^{ba} AUGUSTINUS, *De Trin.* VIII, 8, 12: CCL 50, 286, 1 sq.

^{ca} THOMAS DE ARGENTINA, l.c.

⁹ se *add. Ms.*

¹⁰ se scire *Ms.*

¹¹ isti *Ms.*

Ad probationem dicendum, quod, quamvis aliquis experiatur ¹² se articulis fidei libere consentire, non tamen potest scire, utrum talis assensus ¹³ proveniat ab habitu infuso vel ab acquisito» ^{da}.

63 « Ad secundum dicendum, quod ratione baptismi nullus potest scire se esse in gratia, quia nullus potest de certo scire ¹⁴, quod sit vere baptizatus, quia potest baptismus impediri vel ex falsa baptizantis intentione vel ex inepta verborum prolatione vel ex defectu materiae. Vel dicendum, quod, quamvis talis homo bene possit cognoscere suum primum peccatum esse peccatum, non potest tamen esse certus, quod ante illud signatum peccatum nullum aliud commiserit peccatum, cum *proni sint sensus* ¹⁵ *hominis ad malum ab adolescencia sua*, ut dicitur Gen. 8 (21). Immo et magna videtur esse praesumptio, si aliquis homo diceret se de certo scire aliquod suum peccatum, antequam nullum penitus commisit peccatum, cum tot sint laquei peccatorum tam via omissionis eorum, quae facere tenemur, quam via commissionis quantum ad ea, quae ex praecepto Dei vitare tenemur» ^{ea}.

64 « Ad tertium dicendum, quod Augustinus non loquitur ibi de notitia actuali, sed de notitia habituali; secundum quam notitiam illa, quae magis praesto sunt animae, magis dicuntur cognosci ab anima. Et quia dilectio vel quicumque alter habitus exsistens in anima est intimior animae, quam frater vel homo extrinsecus, ideo anima diligens magis cognoscit cognitione habituali dilectionem quam fratrem, quem diligit» ^{fa}.

Secundum dubium : ga

65 Utrum homo non habens gratiam possit mereri gratiam?

Ad quod dicendum « primo, quod homo carens gratia non potest

^{da} l.c.

^{ea} l.c.

^{fa} l.c.

^{ga} Die Fragestellung und ihre Lösung ist wiederum wörtlich übernommen von THOMAS DE ARGENTINA, *Comment. in quat. libr. Sent.*, II, dist. 26 sq. qu. 1 art. 3: Genua 1585, prima pars, fol. 186rb-va.

¹² experitur *Ms.*

¹³ sensus *Ms.*

¹⁴ se esse - certo scire *om. Ms.*

¹⁵ spiritus *Ms.*

mereri gratiam de condigno. Quia, si homo constitutus in puris naturalibus possit mereri de condigno gratiam gratum facientem, de qua loquimur in praesenti, cum per talem gratiam homo sufficienter consequatur vitam aeternam, quae est finis simpliciter supernaturalis, tunc ex puris naturalibus possemus consequi finem supernaturalem. Et per consequens finis supernaturalis non esset supernaturalis, quod est contradictio» ^{ha}.

66 «Praeterea: Illud, cui causaliter omne meritum nostrum innititur, hoc mereri non possumus. Gratia est huiusmodi iuxta illud Augustini: ^{1a} 'Quid est meritum ante gratiam, cum omne bonum meritum [fol. 58r] nostrum in nobis non faciat nisi gratia?'» ^{ka}

67 «Praeterea: Si ex nostris naturalibus possemus de condigno mereri gratiam, tunc gratia esset debitum absolute et per consequens non esset gratia» ^{1a}.

68 «Sed forte Pelagius, qui oppositum istius asserit, praedictam conclusionem posset impugnare sic: Quandocumque aliquis existens in gratia orat pro seipso de his, quae pertinent ad salutem, tunc semper exauditur, ut dicunt sancti doctores. Sed aliquis existens nunc in gratia potest orare, quod, si ipsum contingat ex humana fragilitate perdere gratiam, restituatur. Ergo» ^{ma}.

69 Secundo: «Deus dans alicui gratiam, qui ante non habuit, tunc vel dat digno, [et] tunc recipiens meruit eam; vel dat indigno, [et] tunc Deus esset iniustus» ^{na}.

70 «Ad primum dicendum, quod dato, quod talis exaudiretur, adhuc tamen non meretur illam secundam gratiam ex suis naturalibus, ut est sine gratia, sed ut habuit gratiam praecedentem» ^{oa}.

71 «Ad secundum dicendum, quod ex hoc non sequitur, quod Deus sit iniustus, sed potius [quod] sit pius et misericors» ^{pa}.

^{ha} THOMAS DE ARGENTINA, l.c. fol. 186rb.

^{1a} AUGUSTINUS, *Epist.* 194, 5, 19: CSEL 57, 190, 12-14.

^{ka} THOMAS DE ARGENTINA l.c.

^{1a} l.c.

^{ma} l.c.

^{na} l.c. fol. 186va.

^{oa} l.c.

72 Secundo dicendum est, « quod existens sine gratia potest merer gratiam de congruo; quia congruum esse videtur, ut misericors pater prodigum et vagabundum filium, quamvis abierit in regionem longinquam variis se involvens generibus peccatorum, redeuntem ad gremium paterni domicilii cum pietate suscipiat et errata volenti corrigere gratiam largiatur, iuxta illud Apostoli secunda Cor. 1 (3): *Benedictus Deus et pater Domini nostri Jesu Christi, pater misericordiarum et Deus totius consolationis, qui consolatur nos in omni tribulatione nostra.* Peccator vero, qui quantum ad vitae suae correctionem facit totum, quod in se est, assimilatur filio prodigo, qui dicit in Evangelio: *Surgam et ibo ad patrem meum et dicam ei: Pater, peccavi in caelum et coram te. Ideo non sum dignus vocari filius tuus; sed fac me sicut unum ex mercenariis tuis*, Luc. 15 (18 sq.). Unde si faceret totum, quod in se est, etiam si esset paganus, numquam Deus dimitteret, quin veritatem suae fidei sibi panderet et infunderet gratiam Spiritus Sancti, quod bene apparuit Act. 10 (5 sqq.) de Cornelio, ad quem Deus miraculose misit apostolum Petrum » ^{qa}.

73 « Modus autem redeundi seu gratiam communicandi, quamvis in praedicta parabola satis sit expressus, potest tamen dici, quod primo per gratiam praevenientem ipse Deus ammonet et per aliquos instinctus speciales ipsum peccatorem, quorum perceptione peccator incipit reatum suum cognoscere et aliquid habere displicentiam peccatorum. Talibus enim ammonitionibus Deus stat ad ostium et pulsatur et petit a nobis nostram conversionem. Et quia ex nobis ipsis converti non possumus, ergo ad ipsum clamare debemus illud Tren. ultimo (5, 21): *Converte nos, Domine, ad te et convertemur.* Et Dominus respondet illud Zach. 1 (3): *Convertimini ad me, et convertar ad vos*, id est: Sequimini ammonitionem meam, facite, quid in vobis est, et ego convertar ad vos, communicando vobis gratiam meam » ^{ra}. Illud dubium sic patet.

Tertium dubium est: sa

74 Utrum habens gratiam posset mereri de condigno vitam aeternam? Ad quod dicendum est « primo, quod considerato merito nostro,

^{pa} l.c.

^{qa} l.c.

^{ra} l.c.

^{sa} Die Frage und ihre Lösung ist, von unbedeutenden Kürzungen abgesehen, wörtlich entlehnt bei THOMAS DE ARGENTINA, *Comment. in quat. libr. Sent.*, II, dist. 26 sq. qu. 1 art. 4: fol. 186va-vb.

ut a nobis est, sic nullus purus homo meretur vitam aeternam de condigno, quia, ut dicitur Rom. 8 (18): *Non sunt condignae passionibus huius saeculi ad futuram gloriam, quae revelabitur in nobis*» ^{ta}.

75 «Praeterea: Non magis potest creatura ex suis meritis seu operibus suum creatorem constituere debitorem quam servus naturalis dominum suum naturalem. Sed servus nullo modo potest suum dominum ex condigno debitorem constituere. Ergo nec creatura creatorem» ^{ua}.

76 «Praeterea: Ille, qui solum facit illud, quod tenetur, quamvis solvat illi, cui operatur, tamen ex huiusmodi ¹⁶ opere non potest illum suum debitorem constituere. Sed cum ad laudem Dei ¹⁷ facimus totum, quod possumus, adhuc nihil ei supererogamus, sed solum reddimus creatori illud, quod de iure debemus. Ergo» ^{va}.

77 «Praeterea: Condignum meritum debet aequale esse ipsi praemio. Sed nullum nostrum meritum, ut a nobis est, potest aequari caelesti praemio, quod oculus non vidit nec auris audivit nec in cor hominis descendit» ^{wa}, quae praeparavit Deus diligentibus se, ut ait Apostolus prima Cor. 2 (9).

78 «Secundo dicendum, quod, quamvis meritum nostrum, ut a nobis est, absolute loquendo non sit condignum vitae aeternae, tamen, ut gratia Spiritus Sancti informatum, et principaliter operante Spiritu Sancto et nobis cooperantibus conqui- [fol. 58v] situm est, sic capit quandam coaequalitatem vitae aeternae, ratione cuius de iustitia et de condigno nobis redditur vita aeterna» ^{xa}.

«Quia, quamvis servus ut servus non possit dominum suum constituere debitorem ex iustitia, tamen servus factus liber potest mereri apud dominum suum de condigno. Sed homo gratia Dei informatus est constitutus in spirituali libertate, quia, ubi Spiritus Dei, ibi libertas, ut ait Apostolus (2 Cor 3, 17); et Jo. 8 (36): *Si Filius* ¹⁸ *vos liberavit,*

^{ta} THOMAS DE ARGENTINA, l.c. fol. 186va.

^{ua} l.c.

^{va} l.c.

^{wa} l.c. fol. 186vb.

^{xa} l.c.

¹⁶ eius *Ms.*

¹⁷ Dei *om. Ms.*

¹⁸ veritas *Ms.*

vere liberi eritis. Ergo ut sic, homo potest vitam aeternam ab ipso omnium bonorum largitore mereri de condigno. Ergo » ^{ya}.

79 Praeterea: Ista videtur esse intentio Apostoli secunda ¹⁹ Ad Tim. 4 (8): *De reliquo reposita est mihi corona iustitiae, quam reddet mihi illa die iustus iudex* » ^{za}.

80 Sed contra istud dictum argui potest ex dictis *Durandi* ^{ab}, « qui omnino negat meritum nostrum quocumque modo sumptum esse condignum vitae aeternae, quod probat dupliciter: Primo sic: Illud, quod aliquis assequitur ex sola liberalitate dantis, hoc non cadit sub merito de condigno. Sed quidquid a Deo consequimur, sive sit gratia sive gloria, sive bonum spirituale sive corporale, totum habemus ex mera liberalitate Dei. Maior nota est. Sed minor probatur, quia diis et parentibus non possumus reddere aequivalens, ut patet octavo Ethicorum ^{bb}. Igitur Deus in nullo tenetur nobis; et per consequens, quidquid nobis tribuit, ex mera liberalitate tribuit. Ergo » ^{cb}.

81 « Secundo, quia ad Rom. 6 (23) dicitur: *Gratia Dei vita aeterna*. Ubi dicit Glossa ^{db}: 'Maluit dicere: *Gratia Dei vita aeterna*, ut intel-

^{ya} l.c.

^{za} l.c.

^{ab} ... est meritum de condigno stricte et proprie accepto; et tale meritum est actio voluntaria, propter quam alicui debetur merces ex iustitia... Et tale meritum invenitur inter homines, sed non est hominis ad Deum. Quod patet, quia, quod redditur potius ex liberalitate dantis quam ex debito operis, non cadit sub merito de condigno stricte et proprie accepto... Sed quidquid a Deo accipimus, sive sit gratia, sive sit gloria, sive bonum temporale vel spirituale..., potius et principalius accipimus ex liberalitate Dei, quam reddatur ex debito operis. Ergo nihil penitus cadit sub merito de condigno sic accepto. Maior patet ex ratione meriti de condigno prius posita. Minor probatur, quia facilius et minus est reddere aequivalens eius, quod quis accepit ab alio, quam eum constituere debitorum... Sed nullus potest reddere Deo aequivalens dicente Philosopho octavo Ethicorum... Ergo multo minus est possibile, quod ex quocumque nostro opere Deus fiat nobis debitor. — DURANDUS DE S. PORCIANO, *In Sent. comment. libri quat., II*, dist. 27 qu. 1: Venedig 1571, fol. 177vb. — Diese Ausführungen finden sich im gleichen Wortlaut in seinem *Quodlibetum Avenion. primum*, qu. 7: ed. P.T. STELLA, Zürich 1965, 93.

^{bb} *Ethic. Nicomach.* VIII, 16: ARISTOTELES, 2, 1163 b 15 sqq.

^{cb} THOMAS DE ARGENTINA, l.c. fol. 186vb.

¹⁹ prima Ms.

geremus Deum ad vitam aeternam pro sua miseratione nos perducere ²⁰ non ex meritis nostris' » ^{eb}.

82 « Ad primum dicendum : Ad minorem, quod respiciendo ad primariam radicem, tunc totum, quod consequitur a Deo, ex sua liberalitate provenit. Sed postquam nos liberos fecit, tunc virtute Spiritus Sancti, qui est spiritus libertatis, possumus aliquo modo de pia iustitia ipsum debitorem constituere. Et hoc ex suo liberali promisso. Omne enim promissum cadit in debitum. Sed in Apocalypsi promisit Deus coronam vitae ei, qui fidelis fuerit usque ad mortem. Ideo ibidem 2 (10) dicitur : *Esto fidelis usque ad mortem et dabo tibi coronam vitae*. Etiam Jac. 1 (12) dicitur : *Qui probatus fuerit, accipiet coronam vitae, quam repromisit Deus diligentibus se* » ^{fb}.

83 « Ad secundum dicendum, quod illa auctoritas cum sua glossa aliud non intendit, nisi quod homo ex suis naturalibus cum exclusione gratiae non potest consequi vitam aeternam. Et hoc est concedendum, ut patet ex prima conclusione » ^{gb}.

Quantum dubium : hb

84 Utrum homo carens gratia possit adimplere omnia divina praecepta ?

Ad quod dixerunt quidam, « quod, quamvis sine gratia non possit aliquis explere omnia mandata quantum ad modum operis, puta quantum ad meritorie operari; quantum tamen ad rem actam, puta quantum ab substantiam operis, sic potest quis sine gratia adimplere

^{db} PETRUS LOMBARDUS, *Collect. in epist. D. Pauli*, Epist. ad Rom. 6, 23 : PL 191, 1412.

^{eb} THOMAS DE ARGENTINA, l.c. — Vgl. DURANDUS DE S. PORCIANO, *Quodlibetum Avenion. primum* l.c., 95 : « Auctoritates sacrae Scripturae, quamvis sint plures, ad praesens tamen adducentur duae tantum... Secunda est Ad Romanos 6, ubi dicitur quod gratia Dei vita aeterna ». — In der Quaestio des gedruckten Sentenzenkommentars findet sich dieser Satz nicht.

^{fb} THOMAS DE ARGENTINA l.c.

^{gb} l.c.

^{hb} Die Fragestellung und ihre Lösung finden sich wörtlich bei THOMAS DE ARGENTINA, *Comment. in quat. libr. Sent.*, II, dist. 28 sq. qu. 1 art. 1 : fol. 187rb-188ra. — Freilich hat Johannes die Stücke etwas umgestellt.

omnia mandata. Quod declarant in simili. Quia, ut patet secundo Ethicorum ^{1b}, sine virtutibus possumus facere opera virtutum, puta: Non fortis potest facere opera fortitudinis, licet non possit ea facere, ut fortis, puta fortiter et delectabiliter, sic a simili et cetera» ^{kb}.

85 Istam etiam opinionem confirmant alii sic: «Quaelibet potentia potest in actum sibi proportionatum quantum ad substantiam actus sine additione cuiuslibet ²¹ alterius; quia potentia est, qua possumus, ut dicitur secundo Ethicorum ^{1b}. Sed sub praeceptis iuris naturalis cadunt solummodo actus, quorum potentiae sunt in nobis. Ergo» ^{mb}.

86 Tertio «sic potest probari: Qui potest maius, potest et minus. Sed homo sine gratia potest Deum diligere, quod est maximum mandatum. Ergo. Maior patet. Minor probatur: Quia si homo non posset diligere Deum sine gratia, tunc quandoque posset evidenter scire se esse in gratia, cum experiretur se diligere Deum; cuius oppositum patet Eccl. 9 (1), ubi dicitur: *Nescit homo, utrum amore vel odio dignus sit*» ^{nb}.

87 Quarto: «De mandato dilectionis in persona Dei dicitur Deut. 30 ²² (11): *Mandatum hoc, quod ego praecipio tibi hodie, non supra te est*. Sed secundum Gregorium ^{ob} in homilia de apostolis: omne mandatum de sola dilectione est, et omnia unum mandatum sunt.» ^{pb}

88 Quinto: Ea, «quae gentiles secundum legem naturae viventes faciunt, illa possumus implere sine gratia. Sed Apostolus Ad Rom. 2 (14) loquens de divinis mandatis ait: *Gentes, quae legem non habent, naturaliter ea, quae sunt legis, faciunt*» ^{qb}.

89 «Sed ista opinio satis videtur periculosa esse, quia beatus Augustinus ^{rb} in libro De haeresibus videtur dicere hoc perti- [fol. 59r] nere

^{1b} *Ethic. Nicomach.* II, 1: ARISTOTELES, 2, 1103 a 31sq.

^{kb} THOMAS DE ARGENTINA, l.c. fol. 187rb (Sed contrarium).

^{1b} *Ethic. Nicomach.* II, 4: ARISTOTELES, 2, 1105 b 23 sq.

^{mb} THOMAS DE ARGENTINA, l.c. fol. 187va.

^{nb} l.c.

^{ob} GREGORIUS MAGNUS, *Quadrag. homil. in Evang. libri duo*, hom. 27, 1: PL 76,

1205.

^{pb} THOMAS DE ARGENTINA, l.c.

^{qb} l.c.

^{rb} AUGUSTINUS, *De haeres.* 88, 2: CCL 48, 340, 11 sq.

²¹ cuiuslibet *Ms.*

²² 20 *Ms.*

ad haeresim Pelagianorum, ut credant sine gratia hominem posse facere divina mandata» ^{sb}.

90 Et ideo aliter est respondendum ad dubium. Magister Thomas de Argentina ponit duas conclusiones, quarum « prima est, quod quamvis carens gratia possit se aliquo tempore a transgressione mandatorum Dei praeservare, non tamen potest se in huiusmodi praeservatione diu continuare » ^{tb}. Ista conclusio magis est tenenda ex Sanctorum auctoritatibus quam ex convincentibus rationibus.

91 Unde Augustinus ^{ub} « tertio De libero arbitrio ²³ ait: 'Illa ²⁴ enim est peccati poena iustissima, ut amittat ²⁵ quisque, qua ²⁶ bene uti noluit, potestatem'. Homo ergo, cum potuisset sine difficultate omnia mandata implere, nolens uti bene ista postestate perdidit eam, ut etiam volens non possit omnia mandata adimplere. Item idem Augustinus ^{vb} in eodem libro: 'Inflictum est homini propter peccatum, ut non videat, quid recte sit faciendum, et, si videt et vult recte facere, hoc non posset implere'. Et ibidem ^{wb}: 'Neque tibi imputatur in culpam, quod vulnerata membra non colligis, sed quod volentem sanare contempnis' » ^{xb}.

92 « Praeterea: Operator omnium mandatorum Dei dignus est vita aeterna iuxta illud Matth. 19 (17): *Si vis ad vitam ingredi, serva mandata*. Sed nullus sine gratia est dignus vita aeterna » ^{yb}, ut patet.

93 Secunda conclusio: « Exsistens in uno peccato mortali, si non egerit poenitentiam, non poterit diu stare, quin cadet in alterum » ^{zb}.

Patet per Gregorium ^{ac} « vicesimo quinto ²⁷ *Moralium*; ubi expo-

^{sb} THOMAS DE ARGENTINA, l.c.

^{tb} l.c. fol. 187rb.

^{ub} AUGUSTINUS, *De lib. arb.* III, 18, 52, 178: CCL 29, 305sq., 45 sqq.

^{vb} l.c. III, 18, 52, 177: CCL 29, 305, 41-45 (nicht ganz wörtlich).

^{wb} l.c. III, 19, 53, 181: CCL 29, 306, 15-18.

^{xb} THOMAS DE ARGENTINA, l.c. fol. 187rb.

^{yb} l.c.

^{zb} l.c. fol. 187va-vb.

^{ac} GREGORIUS MAGNUS, *Moral.* XXV, 9, 22: PL 76, 334.

²³ De libero arbitrio tertio *transp.* Ms.

²⁴ nulla Ms.

²⁵ admittat Ms.

²⁶ quia Ms.

²⁷ decimo quinto Ms.

nens illud Job 34 ²⁸ (25) : *Novit enim opera eorum ; idcirco inducit noctem et conterentur*, ait Gregorius : 'Peccatum namque quod ²⁹, poenitentia non diluit, ipso suo pondere mox in aliud trahit' » ^{bc}.

94 « Praeterea : Augustinus ^{30,cc} primo *Retractationum* cap. 8 ait, quod sine gratia, per quam liberamur a servitute peccati, non possumus vitia superare, nec pie et recte vivere » ^{dc}.

95 « Praeterea : Sicut corpus habens privationem annexam se habet ad corruptionem in naturalibus, sic se habet anima infecta peccato mortali ad corruptionem in moribus et virtutibus. Sed impossibile est de potentia naturae, quin tale corpus tendat in corruptionem naturalium. Ergo » ^{ec}.

96 « Praeterea : Augustinus ^{fc} in *De vera innocentia* ait : 'Plus procul dubio est agi quam regi. Qui enim regitur, aliquid agit. Ideo regitur, ut recte agat. Qui agitur, agere ipse vix intellegitur. Tantum enim praestat voluntatibus nostris gratia Salvatoris, ut non dubitet Apostolus dicere, quod, *qui Spiritu Dei aguntur, hi filii Dei sunt* (Rom 8, 14). Nec aliquid in nobis libera voluntas melius agere potest, quam quod illi ³¹ se commendet, qui male agere non potest'. Statim enim, cum movemur sensu nostro [et] secundum nos agere volumus, a bona actione deficimus » ^{gc}.

97 « Sed contra illud est opinio quaedam, quae ponit, quod, quamvis a peccato mortali non possumus resurgere sine gratia Dei, possumus tamen futuris peccatis resistere, ut non cadamus de novo in aliud peccatum mortale » ^{hc}.

98 Quod [primo] probatur sic : « Quia enim ab ipso peccatore non tollitur liberum arbitrium, sed manet, quamvis vulneratum, cum liberi

^{bc} THOMAS DE ARGENTINA, l.c. fol. 187vb.

^{cc} AUGUSTINUS, *Retract.* I, 8, 4 : CSEL 36, 41, 16 sq. - 42, 1 sq.

^{dc} THOMAS DE ARGENTINA, l.c.

^{ec} l.c.

^{fc} In Wirklichkeit : AUGUSTINUS, *De gest. Pel.* 3, 5 : CSEL 42, 56 sq.

^{gc} THOMAS DE ARGENTINA, l.c.

^{hc} l.c.

²⁸ 24 Ms.

²⁹ quod namque *transp.* Ms.

³⁰ Augustinus *om.* Ms.

³¹ in Ms.

arbitrii sit posse agere et non agere. Ergo licet ex hoc, quod vulneratum est, habeat difficultatem resistendi peccatis, tamen non habet impossibilitatem» ^{1c}.

99 Secundo : « Peccatum nullum mortale committitur nisi de consensu voluntatis, ut patet per Augustinum ^{kc} in De vera religione. Sed in potestate nostra est consentire et non consentire. Ergo » ^{1c}.

100 Tertio : « Communiter conceditur, quod per aliquod breve tempus potest aliquis vitare peccatum. Sed postquam vitavit homo peccatum per aliquam moram, post illam moram habilior efficitur ad vitandum peccatum. Ergo semper potest vitare » ^{mc}.

101 Quarto : « Si peccator non posset vitare novum peccatum, vel hoc esset propter carentiam gratiae vel propter inclinationem derelictam ex peccato praecedenti. Non propter primum, cum quia in statu innocentiae homo sine gratia potuit vitare omne peccatum, tum quia non plus tollit privatio quam ponit habitus. Sed gratia non ponit libertatem contradictionis ³², sed solum ponit efficaciam ad merendum. Ergo carentia gratiae non tollit ab homine, quin libere possit eligere malum et bonum. Nec propter ³³ secundum, quia inclinatio derelicta ex bono habitu non necessitat tantum voluntatem, quin libere possit a bono deviare; ergo nec inclinatio derelicta per malum actum tantum necessitat voluntatem, quin possit vitare malum » ^{nc}.

102 Quinto : « Illud, quod est inevitabile ³⁴, non est imputabile. Ergo si talis peccator illud novum peccatum non posset vitare, tunc mortale peccatum non esset imputabile » ^{oc}.

103 « Sed [fol. 59v] ista opinio est directe contra dicta Sanctorum, ut patet ex dictis. Igitur nihil concludit » ^{pc}.

Et ideo ad rationes contra ad utramque partem respondetur.

^{1c} l.c.

^{kc} Cf. AUGUSTINUS, De ver. rel. 14, 27, 73: CCL 32, 204, 4 sq.

^{1c} THOMAS DE ARGENTINA, l.c.

^{mc} l.c.

^{nc} l.c.

^{oc} l.c.

^{pc} l.c. fol. 187va.

³² electionis *Ms.*

³³ propter *om.* *Ms.*

³⁴ invincibile *Ms.*

104 Ad primam contra primam conclusionem « dicendum est, quod quamvis similitudo possit negari, ipsa tamen concessa dicendum, quod non habens virtutum cum magna difficultate elicit actum virtutis; et quia ³⁵ magnum conatum ad tollendum huiusmodi difficultatem non potest simul habere circa diversa, ideo eliciendo actum unius virtutis, accidit ipsum peccare contra aliam virtutem. Sic et homo sine gratia, cum ponit magnum conatum propter difficultatem, quam patitur in observantia unius mandati, contingit ipsum peccare contra aliud mandatum » ^{qc}.

105 « Ad secundum dicendum, quod si per ius naturale intelleguntur mandata legis divinae, tunc in minori est petitio principii, quia de hoc est quaestio praesens, utrum actus tales sint in posse nostro sine gratia addita. Item dato, quod tales actus sint in potestate nostra supposita hominis potentia sana et illaesa, non tamen hoc oportet, si eius potentia est laesa et vulnerata. Potentia autem humana considerata sine gratia Dei est quasi mortaliter laesa. Et ideo et cetera. Potest etiam dici, sicut iam dictum est ad primum » ^{rc}.

106 « Ad tertium dicendum, quod diligere Deum non est mandatum magnum absolute loquendo, sed diligere Deum ex toto corde et ex omnibus viribus suis; et numquam hoc potest aliquis facere sine gratia » ^{sc}.

107 « Ad quartum dicendum, quod tale mandatum dicitur non esse supra hominem, quia, si homo faceret totum, quod in se est, tunc Deus adiuvat hominem et infundit supernam gratiam. Dilectio etiam, de qua loquitur Gregorius, non est dilectio naturalis, sed supernaturalis, quae est ipsa caritas diffusa in cordibus nostris per Spiritum Sanctum, qui habitat in nobis (cf. Rom 5, 5) » ^{tc}.

108 « Ad quintum dicendum, quod, quamvis gentes faciant aliqua bona, quae legis sunt, non tamen faciant omnia.

Unde propter inclinationem et pronitatem derelictam in natura humana propter peccatum originale ad ea, quae sunt illicita et prohi-

^{qc} l.c.

^{rc} l.c.

^{sc} l.c.

^{tc} l.c.

³⁵ ideo *Ms.*

bita, etiam fideles informati gratia, magnam sentiunt difficultatem in observantia mandatorum. Iuxta quod ait Apostolus Ad Rom. 7 (23): *Video aliam legem in membris meis repugnantem legi mentis meae*, et infra (7, 24 sq.): *Quis me liberabit de corpore mortis huius? Gratia Dei per Jesum Christum*. Et ideo videtur, quod carentes gratia non solum difficultatem, verum etiam impossibilitatem habeant ad observandum omnia mandata coniunctim et continuandum ³⁶ se in huius observantia » ^{uc}.

109 Ad rationes contra secundam conclusionem. Ad primam « dicendum, quod quamvis maneat liberum arbitrium, tamen propter carentiam gratiae et assistentiam mortalis nequitiae homo talis non semper est compos sui, sed quasi vulneratus in membris; si ad aliquam horam subsistit sine peccato novo, in hoc tamen non diu permanebit » ^{vc}.

110 « Ad secundum dicendum, quod quamvis in potestate nostra, cum sani et sobrii sumus in mente, sit consentire et non consentire ³⁷, tamen infirma mens et infecta seu inebriata allecationibus peccatorum praecedentium et lassata continuatione temptationum, non potest quandoque non consentire » ^{wc}.

111 « Ad tertium dicendum, quod sicut natans contra impetum aquae ex hoc, quod per unam horam natat, non efficitur habilior ad continuandum se in tali actu, quinimmo propter lassitudinem membrorum tandem deficiet, sic in proposito etiam, ut dictum est. Dato, quod huiusmodi peccator ponendo totum suum conatum ad resistendum uni peccato, in illud peccatum non incidat, tamen quia huiusmodi conatum non potest simul extendere ad resistendum ceteris, ideo quasi incautus ceterorum ruit in alia et sic incidit in Scyllam, cupiens vitare Carybdim » ^{xc}.

112 « Ad quartum dicendum, quod non propter alterum tantum, sed propter utrumque simul, puta propter carentiam gratiae ³⁸ et propter inclinationem ad peccandum » ^{vc}.

^{uc} l.c.

^{vc} l.c. fol. 187vb.

^{wc} l.c. fol. 187vb-188ra.

^{xc} l.c. fol. 188ra.

^{vc} l.c.

³⁶ continuando *Ms.*

³⁷ et non consentire *om. Ms.*

³⁸ gratiae *om. Ms.*

113 « Ad quintum dicendum, quod quamvis peccator non possit cavere, qui incidat in aliqua nova peccata, tamen peccatum novum est sibi imputandum. Sicut enim ebrius peccans non est immunis, dato quod non habeat potentiam resistendi, dum ebrius est, quia tamen ebrietatem vitare potuit et non fecit, ideo secundum Philosophum ³⁹ tertio Ethicorum ebrius duplici poena plectendus est. Sic in proposito ³⁹, quia primum peccatum istius peccatoris fuit in sua potestate et cetera » ad.

114 « Iterum, quia non facit totum, quod in se est, ad hoc, quod per poenitentiam [fol. 60r] primum peccatum deleatur, ideo merito reus habetur respectu omnium peccatorum, quae ex illo primo peccato proveniunt. Sicut enim aliquis habens lapidem molarem ad collum suum ligatum, a quo si esset absolutus, casui posset resistere, sed manens ligatus necessario et inevitabiliter cadit, sic talis, si non facit, quidquid potest ad hoc, ut ab huiusmodi lapide absolvatur, casus suus sibi est imputandus, quamvis praedictus casus sit inevitabilis et invincibilis, praesupposito quod maneat ligatus. Sic in proposito » ^{bd}. Et sic patet illud dubium.

Quintum dubium est : ^{cd}

115 Utrum homo existens in mortali peccato sine dono supernaturali possit se ad gratiam sufficienter praeparare ?

« Et videtur, quod sic, quia homo faciendo, quod in se est, praeparat se ad gratiam. Sed ex puris naturalibus potest unusquisque facere, quod in se est. Ergo. Maior patet ex dictis. Minor probatur ex hoc, quia, si aliquid supernaturale requiretur ad hoc, quod aliquis faciat, quod in se est, tunc esset implicatio contradictionis. Quia hoc non est in hominis potestate, ad quod requiritur aliquid ⁴⁰ excedens naturam hominis » ^{dd}.

³⁹ *Ethic. Nicomach.* III, 2 : ARISTOTELES, 2, 1110 b 25-30.

^{ad} THOMAS DE ARGENTINA, l.c. fol. 188ra.

^{bd} l.c.

^{cd} Auch hier fußt Johannes von Retz in Fragestellung und Lösung, weithin wörtlich, auf THOMAS DE ARGENTINA, l.c. II, dist. 28 sq. qu.1 passim : fol. 187ra-189ra. — Thomas hat die Frage folgendermaßen formuliert : An homo mortali culpae obnoxius satis se ad habituales gratias praeparare valeat ?

^{dd} THOMAS DE ARGENTINA, l.c. fol. 187ra-b.

³⁹ in proposito om. *Ms.*

⁴⁰ aliquid om. *Ms.*

116 In contrarium: «Sicut sufficienter disponens materiam ad aliquius formae introductionem, quasi de condigno meretur huiusmodi formae introductionem; ⁴¹ nam si forma non introduceretur, hoc miraculose fieret et non naturaliter, sic et cetera. Sed, ut supra probatum est, nullus potest mereri gratiam de condigno. Ergo» ^{ed}.

117 Respondetur: Dicendum «breviter, quod homo praecise ex se non potest se ad gratiam gratum facientem sufficienter praeparare, quia, sicut formae naturales non inducuntur in materiam nisi per motum prius factum ab agente naturali, sic forma supernaturalis, puta gratia, non inducitur in animam adulti hominis sine supernaturali agente supernaturaliter movente ipsam animam. Quia, cum in huiusmodi motionibus Deus hominem non violentat, sed allicit, nec sibi infundit gratiam, nisi talibus motionibus assentiat, ideo tota nostra iustificatio et ad gratiam Dei praeparatio est a Deo et a nobis; aliter tamen et aliter, quia a Deo est efficienter, a nobis autem consentienter, a Deo principaliter, a nobis quasi instrumentaliter» ^{fd}.

118 «Hinc est, quod auctoritates sacri Canonis huiusmodi praeparationem quandoque attribuunt nobis. Sicut illud Zach. 1 (3): *Convertimini ad me, ait Dominus exercituum, et ego convertar ad vos*. Et Eccli. 15 (14): *Deus ab initio constituit hominem et reliquit eum in manibus consilii sui*. Et ibidem ait Dominus ad hominem (15, 17 sq.): *Apposui tibi ignem et aquam. Ad quod volueris, appone manum tuam*. Et ibidem: *Ante hominem vita et mors, bonum et malum; et quod placuerit ei, dabitur illi*. Et Prov. 16 (1): *Hominis est animam praeparare*. Quandoque autem huiusmodi auctoritates iam dictam praeparationem attribuunt ipsi Deo, sicut ait Apostolus Ad Rom. 9 (16): *Non est volentis neque currentis, sed totum miserentis Dei*. Et idem Apostolus ait (2 Cor 3, 5): *Non sumus sufficientes cogitare aliquid ex nobis tamquam ex nobis, sed omnis nostra sufficientia ex Deo est*. Et Jer. 10 (23): *Non est hominis via eius, nec viri est, ut ambulet et dirigat gressus suos*. Et Thren. ultimo (5, 21): *Convertite nos, Domine, ad te et convertemur*. Et ubi nos habemus in psalmo (84, 7): *Deus, tu conversus vivificabis nos*, dicit Glossa ^{gd}, quod alia translatio habet: *Deus, tu convertens vivi-*

^{ed} l.c. fol. 187rb.

^{fd} l.c. fol. 188ra (art. 2).

^{gd} PETRUS LOMBARDUS. *Comment. in psalm.*, ps. 84, 6: PL 191, 796.

⁴¹ quasi - introductionem om. Ms.

ficabis nos. Concordantia autem omnium istarum dictarum auctoritatum et consilium patet ex distinctione iam praedicta ^{hd}.

119 « Ad argumentum in contrarium dicendum, quod homo faciendo, quod in se est, non praeparat se ad gratiam active et sufficienter, sed permittit se Deum praeparare, consentiendo divinis motionibus, quibus Deus hominem ad gratiam recipiendam disponit » ^{id}.

Sextum dubium : ^{kd}

Utrum homo prius, antequam peccavit, habuit gratiam facientem gratum ?

120 Ad quod dicendum primo, « quod homo, antequam peccavit, habuit gratiam gratis datam quantum ad naturales perfectiones, quae sibi a Deo perfectissimae erant collatae sine suis meritis et per consequens totaliter gratis. Etiam habuit gratiam gratis datam quantum ad bonum gratuitum supernaturale, scilicet originalem iustitiam, qua potuit immortaliter semper vivere et immaculatus corporaliter et spiritualiter perpetuo ⁴² semper manere » ^{ld}.

121 « Istud autem decuit divinam bonitatem, quia alias homo prius sustinuisset poenam, quam commississet culpam » ^{md}.

122 « Praeterea non decuit [fol. 60v] Deum, incorruptibilem et intellectualem animam a principio transfundere in corpus, quod necessitatem habuisset moriendi. Sed sine originali iustitia, per quam omnia aequabantur in homine, homo necessario mortuus fuisset » nd. Ergo.

123 « Praeterea : Quamdiu portio superior ipsius animae perfecte oboediebat Deo, tamdiu omnes vires inferiores in homine de iure debuerunt superioribus oboedire. Sed talis oboedientia virium inferiorum ad superiores in primo homine non potuit esse sine originali iustitia » ^{od}.

^{hd} THOMAS DE ARGENTINA, l.c. fol. 188ra-b.

^{id} l.c. fol. 189ra.

^{kd} Dieses dubium hat Johannes ebenfalls wörtlich übernommen von THOMAS DE ARGENTINA, l.c. II, dist. 28 sq. qu. 1 art. 3 : fol. 188rb-va. — Die Frage lautet dort : Utrum primus homo antequam peccavit habuerit gratiam ?

^{ld} THOMAS DE ARGENTINA, l.c. fol. 188rb (concl. 1).

^{md} l.c.

nd l.c.

^{od} l.c.

⁴² perpetualiter *Ms.*

124 « Sed forte dicetur, quod medium sapit ⁴³ naturam extremorum. Sed ea, quae sunt supra hominem, puta angeli, et ea, quae sunt infra hominem, puta bestiae, fuerunt a Deo creata ⁴⁴ in suis puris naturalibus absque aliquo dono supernaturali. Ergo homo non videtur fuisse creatus in iustitia originali, quae est donum supernaturale » ^{pd}.

125 Respondetur, « quod non est simile de homine, angelis et bestiis. Nam cum angelus non patiatur legem membrorum repugnantem legi mentis, ideo creatus in suis puris naturalibus habuit sufficiens posse ad resistendum omni peccato. Homo autem sine iustitia originali, quantumcumque purus esset creatus, cum sensisset immediate bellum virium inferiorum contra superiores propter diversitatem suorum appetituum, non potuisset restituisse, si non habuisset aliquod supernaturale donum. Bestiae etiam, cum non sint rationis ⁴⁵ capaces, peccare non possunt. Homo autem potest peccare. Ideo indiguit originali iustitia, non autem angeli nec bestiae » ^{qd}.

126 Secundo dicendum est ad illud dubium, « quod primus homo, antequam peccavit, non habuit gratiam gratum facientem. Quia si habuisset talem gratiam, tunc potuisset perficere et non solum stare. Consequens est falsum, ut patet per Magistrum rd secundo Sententiarum dist. 29 cap. [1], et per Hugonem ^{sd} libro primo De sacramentis parte sexta cap. 23 » ^{td}.

127 « Praeterea, si habuisset talem gratiam, tunc iustus homo pro statu praesentis miseriae, quantum ad spem futurae gloriae, non haberet aliquam praerogativam super statum ipsius Adae ante peccatum. Consequentia patet, quia, si Adam habuisset gratiam, tunc non minus bene mereri potuisset futuram gloriam quam iustus istius status. Sed falsitas consequentis patet per Augustinum ^{ud} libro undecimo ⁴⁶

^{pd} l.c. (instantia).

^{qd} l.c. (solutio).

rd PETRUS LOMBARDUS, *Libri quat. Sent.*, II, dist. 29 c. 1 : tom. I, Quarraqui 1916², 457, 260. — Vgl. auch die ähnliche Stelle II, dist. 24 c. 1 : ibidem 419, 195.

^{sd} HUGO DE S. VICTORE, *De sacram.* I, 6, 17 : PL 176, 274 sq.

^{td} THOMAS DE ARGENTINA, l.c.

^{ud} AUGUSTINUS, *De civ. Dei* XI, 12 : CCL 48, 333, 15-21.

⁴³ fapit *Ms.*

⁴⁴ creatae *Ms.*

⁴⁵ ratione *Ms.*

⁴⁶ secundo *Ms.*

De civitate [Dei] cap. 12, ubi dicit, quod 'primus homo in paradiso quantum ad delectationem praesentis boni beatior erat quam quicumque iustus in hac infirmitate mortali. Quantum autem ad spem futuri boni beatior erat quilibet iustus in quibuslibet corporis cruciatibus', qui ⁴⁷ certa spe potest sine fine et sine molestia societatem [angelorum] habere» ^{vd}.

128 «Praeterea Augustinus ^{wd} in Quaestionibus veteris et novi testamenti qu. 126 oppositam opinionem videtur improbare ⁴⁸ dicens: 'Comperi quosdam ex fratribus non bene distinxisse Scripturas, sed simplicitate animi asservasse, quod Adam factus Sanctum accepit Spiritum, quem peccando amisit, sicut nunc datur credentibus'. Et illi habuerunt duplex motivum, ut ibidem patet. Primum fuit, quod Adam perfectus fuit productus. Secundum, quod illud accipimus per fidem, quod perdidit Adam per peccatum. Sed per fidem accipimus gratiam; ergo per peccatum Adam perdidit gratiam. Ad hoc respondet Augustinus ^{xd} ibidem: Unde ad primum dicit, quod Adam perfectus fuit, sed non perfectus omnimodo, quia sic factus fuit, ut posset stare et a nullo peccato maculari. Ad secundum dicit, quod fidelis per fidem accipit etiam ultra id, quod Adam perdidit, scilicet gratiam, per quam vivit vita caelesti» ^{vd}. Et sic patet dubium istud.

Septimum dubium est:

129 «Utrum bonorum hominum opera secundum statum praesentem magis sint meritoria, et per consequens eorum in futuro sit perfectior gloria, quam fuisset si homo ⁴⁹ in statu innocentiae usque ad consummationem gratiae et gloriae permansisset?» ^{zd}

130 Ad quod dicendum, quod «non possumus, ut videtur, usquequaque per certitudinem veritatem exprimere, eo quod magnitudo

^{vd} THOMAS DE ARGENTINA, l.c.

^{wd} PSEUDO-AUGUSTINUS, *Qq. vet. et nov. test.*, qu. 123 : PL 35, 2369.

^{xd} Cf. l.c. : PL 35, 2369-72.

^{vd} THOMAS DE ARGENTINA, l.c. fol. 188rb-va.

^{zd} Auch dieses ganze dubium, einschließlich der Fragestellung, ist wörtlich übernommen von THOMAS DE ARGENTINA, *Comment. in quat. libr. Sent.*, II, dist. 28 sq. qu. 1 art. 4: Genua 1585, prima pars, fol. 188va-189ra.

⁴⁷ quae *Ms.*

⁴⁸ reprobare *Ms.*

⁴⁹ si homo fuisset *transp. Ms.*

spiritualium bonorum non solum pensanda sit ex recipientis idoneitate, sed etiam ex largientis liberalitate, qui ex sua libera ⁵⁰ voluntate potest his, qui novissime venientes laboraverint, tantum dare sicut illis, qui portaverunt pondus diei et aestus, ut patet [fol. 61r] Matth. 20 (8 sqq.)» ^{ae}.

131 «Sed loquendo per coniecturam tunc comparando statum poenitentiae ad statum innocentiae possumus quantum ad illorum et istorum hominum bonum meritorium considerare penes excedens et excessum. Nam pensando status innocentiae puritatem, tunc meritum illius status excelleret status culpae et poenitentiae meritum. Multa habemus reactiva, per quae impedimur, ne ita libere feramur per amorem perfectum in Deum, sicut homines potuissent, qui in statu innocentiae permansissent. Sed considerando difficultatem, quam patimur in agendo meritorie, et magnum conatum, quem necessario in statu praesenti oportet homines adhibere, ut cooperante Dei gratia ipsi possint agere meritorie, tunc coram omnium bonorum largitori ⁵¹, qui non solum pensat quantitatem operis, sed etiam vires operantis, meritum praesentium potest excedere meritum innocentiae; quia, sicut nihil prohibet liberaliorem esse minora dantem, si a paucioribus recipiat, ut patet quarto Ethicorum, et sicut vidua mittens duo minuta in gazophylacium Domini, a Christo magis est in Evangelio commendata quam illi, qui multo maiora obtulerunt munera, quia, cum esset paupercula, oblatio illius parvi muneris magis sibi erat difficilis, sic in proposito» ^{be}.

132 «Sed contra illud sunt quidam doctores, qui absque distinctione tenent absolute, quod maius fuisset meritum in statu innocentiae. Quia, quanto purior est materia ⁵², tanto in ea plus recipitur forma. Sed in statu innocentiae natura animae, quae est subiectum caritatis et gratiae, fuisset magis pura quam nunc. Ergo abundantior receptisset gratiam et caritatem et per consequens eius opera fuissent magis meritoria» ^{ce}.

^{ae} THOMAS DE ARGENTINA, l.c. fol. 188va.

^{be} l.c.

^{ce} l.c. fol. 188va.

⁵⁰ liberali *Ms.*

⁵¹ tunc - largitori *om. Ms.*

⁵² natura *Ms.*

133 Secundo « quanto voluntas magis fertur suo desiderio in bonum, tanto magis meretur. Sed huiusmodi motus voluntatis fuisset tunc magis voluntarius, quia quasi nullum habuisset retractivum. Minor patet. Et maior probatur: Quia sicut motus voluntatis in malum quanto magis est voluntarius, tanto magis est demeritorius, propter hoc enim quanto magis peccatum est voluntarium, tanto magis est peccatum, ut patet per Augustinum ^{de} in De vera religione. Ergo e converso motus voluntatis in bonum, quanto magis est voluntarius, tanto magis est meritorius » ^{ee}.

134 Tertio « sicut illud est albius, quod est nigro impermixtius, ut patet primo Topicorum, sic ille actus est magis meritorius, cuius minus admiscetur de demerito. Sed actus bonus in statu innocentiae nullam habuisset admixtionem demeriti et actus bonus pro statu poenitentiae propter invalescentiam temptationum et venialium peccatorum saepius habet annexum demeritum » ^{fe}.

135 « Et si dicitur istis, quod Christus et beata virgo Maria mater eius, in abundantia gratiae et meritorum excedunt omnes, qui fuissent in statu innocentiae, respondent aliqui dicentes, quod, si homo in statu innocentiae mansisset, adhuc Christus incarnatus fuisset » ^{ge}.

136 Item « si dicitur, quod virtus est circa bonum difficile, ut dicitur secundo Ethicorum ^{he}, sed maiorem difficultatem circa opus meritorium habent homines in isto statu, quam habuissent in statu innocentiae, ergo bonum opus in isto statu magis est meritorium, respondent aliqui illorum, quod virtus est circa bonum difficile accipiendo difficultatem ex parte rei et non ex parte ⁵³ operantis. Alias enim, ut dicunt, ratio concluderet, quod homo perfectus minus mereretur aequali opere quam imperfectus ⁵⁴, quia quantum est ex parte operantis, tunc ⁵⁵ in aequali opere minorem sentit difficultatem perfectus quam imperfectus » ^{ie}.

^{de} Cf. AUGUSTINUS, *De ver. rel.* 14, 27, 73: CCL 32, 204, 4 sq.

^{ee} THOMAS DE ARGENTINA, l.c. fol. 188va-b.

^{fe} l.c. fol. 188vb.

^{ge} l.c.

^{he} *Ethic. Nicomach.* II, 9: ARISTOTELES, 2, 1109 b 24.

^{ie} THOMAS DE ARGENTINA, l.c.

⁵³ rei *add. Ms.*

⁵⁴ Alias - imperfectus *om. Ms.*

⁵⁵ quantum - tunc *om. Ms.*

137 « Sed ista non concludunt, quia nobis in statu isto cooperatur meritum passionis Christi, qui non pro se, sed pro nobis passus est. Ergo posito, quod non sit maius meritum secundum communem statum hominum nunc quam tunc fuisset, saltem aequalitatem non possumus denegare » *ke*.

138 « Ad primum igitur dicendum, quod, licet natura pro statu innocentiae fuisset magis pura, tamen illud minus purum suppletur in praesenti statu ratione maioris conatus » *le*.

139 « Ad secundum dicendum, quod, licet tunc motus voluntatis fuisset magis liber et minus impeditus quam nunc, tamen quia illud, quod non retrahit, potest esse causa maioris meriti, si viriliter huiusmodi temptationibus resistemus. Corona enim a Domino promittitur vigilantibus et bene certantibus ⁵⁶. Propter quod exsultans Apostolus ait secunda Ad Tim. 4 (7 sq.): *Bonum certamen certavi, cursum consummavi. De reliquo reposita est [fol. 61v] mihi corona iustitiae. Et secunda Ad Tim. 2 (5) ait: Non coronabitur, nisi qui legitime certaverit. Igitur ratio istorum quodammodo concludit oppositum illius, quod intendunt, quia huiusmodi retractiva poterunt nobis esse materia meriti virtuosius. Et de hac causa beatus Jacobus in sua epistola cap. 1 (2 sqq.) ait: Omne gaudium existimate, fratres, cum in varias temptationes incideritis, scientes quod probatio fidei vestrae patientiam operatur. Patientia autem opus perfectum habet, ut sitis perfecti et integri in nullo deficientes. Et quasi eandem sententiam ponit beatus Petrus » me prima sua epistola cap. 1 (6 sqq.).*

140 « Ad probationem maioris dicendum, quod posito ceteris paribus quod peccatum magis voluntarium magis sit peccatum, tamen hoc non est verum ceteris imparibus existentibus, quia posito verbum otiosum, quod aliquando sit magis voluntarium quam homicidium, tamen ex hoc non habetur, quod sit magis peccatum quam homicidium; et ideo probatio non ⁵⁷ est ad propositum, quia cetera non sunt paria, ut patet ex praedictis. Nam illud, quod in isto statu retrahit voluntatem,

ke l.c.

le l.c.

me l.c.

⁵⁶ exsultantibus *Ms.*

⁵⁷ non reprobatio *transp. Ms.*

hoc pro nunc est nobis materia exercendae virtutis; hoc autem non fuisset in statu innocentiae» ^{ne}.

141 « Ad tertium dicendum, quod licet in praesenti statu quandoque meritum habeat aliquo modo annexum aliquale demeritum, tamen non est permixtum demerito, si sincere servatur impermixte usque ad receptionem praemii in vita aeterna. Demeritum vero expurgatur vel hic vel in purgatorio. Igitur exemplum adductum de albo et nigro non est ad propositum» ^{oe}.

142 « Responsio etiam istorum, quam dant ad primam instantiam, non valet» ^{pe}; quia, si homo non peccasset, Dei Filius incarnatus non fuisset... [fol. 62r]...

143 Ex quibus patet, quod prima responsio illorum non valet. « Nec valet responsio ad secundam instantiam: Quia, quamvis difficultas se tenens ex parte hominis, proveniens ex eius propria et actuali culpa, deroget suo merito, tamen si difficultas huiusmodi provenit ex culpa aliena et originali, tunc non diminuit meritum, sed potius auget. Videmus enim communiter, quod boni principes remunerant milites de fortiori proelio victoriam obtinentes» ^{qe}.

144 « Ad probationem dicendum, quod etiam perfectus homo quod si quandoque sustinet difficultatem, quam tamen sine macula vincit, ipse magis meretur, quam si talem difficultatem pro tunc non sentiret, ut apparuit in apostolo Paulo» ^{re}. Et sic patet illud dubium.

Augustinus-Institut Würzburg

Adolar ZUMKELLER, O.S.A.

^{ne} l.c.

^{oe} l.c. fol. 188vb-189ra.

^{pe} l.c. fol. 189ra. — An dieser Stelle des Artikels verweist Thomas auf lib. III dist. 1 qu.1, wo er von dieser Materie handeln wolle. Johannes von Retz hat deshalb an dieser Stelle den ganzen vierten Artikel aus der erwähnten Quaestio des Thomas eingeschoben, der die Frage behandelt: Utrum si homo non peccasset Filius Dei humanam naturam assumpsisset? (THOMAS DE ARGENTINA, l.c.: Genua 1585, secunda pars, fol. 4ra-b).

^{qe} THOMAS DE ARGENTINA, l.c. II, dist. 28 sq. qu. 1 art. 4: fol. 189ra.

^{re} l.c.